کۆمەڵگەی تۆباوی

نوسینی: عەلی عیزەت بیگۆڤییج
وەرگێڕانی: محەمەد چیـــا
بەشـــــی ســـێیەم*

ئایا شەڕ لە ناوەوە دێت.. لە قولاییە تاریکەکانی دەرونی مرۆڤەوە سەرهەڵدەدات، یاخود لە دەرەوە دێت.. لە بارودۆخە بابەتیەکانی ژیانی مرۆڤایەتیەوە؟ ئە م پرسیارە خەڵکی دابەش دەکات بۆ دوو دەستەی گەورە: باوەڕدارەکان و مادییەکان. باوەڕدارەکان پێیان وایە کە خەیرو شەڕ هەردوکیان لەناو مرۆڤدا هەن. هەر بۆیە لێرەشەوە، ئەمانە نکوڵی ناڕەحەتی دەکەن لەبەر ئەوەی ئاراستەکراوە بۆ دەرەوە، کە ئەمەیش جەنگێکە لەگەڵ (شڕ)ێکی خەیاڵیدا کە بوونی نییە. بەڵکو پێویستە ناڕەحەتی ئاراستەی دەرونی خۆمان بکەین لە شێوەی پەشیمانی یان زوهدو لەخۆگرتنەوەدا. جەخت کردنەوە لەسەر ئەو بیرۆکەیەی شەڕ بونێکی دەرەکی هەیە، هەروەها مرۆڤ دەبێتە خراپەکارو شەڕەنگێز، چونکە ئەو بارودۆخەی کە دەورەی داوە بارودۆخێکی خراپە.. ئەم جەخت کردنەوەیە لەسەر ئەوەی مرۆڤ بەرهەمی رەوش و بارودۆخە دەرەکیەکەیەتی، لە روانگەی ئاینەوە دادەنرێت بە زۆرترین ئەو بیرۆکانەی هاتووە بە عەقڵی مرۆڤدا کە "ئیلحاد"ی و نامرۆیی بێت. ئەم بیرۆکەیە مرۆڤ بچوك دەکاتەوە بۆ تەنها شتێك.. بۆ خزمەتگوزارێکی بەفیڕۆچووی کۆمەڵە هێزێکی دەرەکی میکانیکی کوێر. "شەڕ لەناو مرۆڤدا" و "شەڕ لە ژینگەی کۆمەڵایەتیدا"، دوو دەستەواژەی دژ بە یەکەن کە یەك ئەویتریان دوردەخاتەوە. ئەم دوانە هاوڕێکن لەگەڵ دوو دیاریدەی تردا کە لە نێوانیاندا ناکۆکی و پێکدادان هەیە ئەوانیش بریتین لە: دراما و تۆبیا[1] دراما روداوێکە دەکەوێتە ناو دەرونی مرۆڤایەتیەوە، بەڵام تۆبیا، روداوێکە دەکەوێتە ناو کۆمەڵگەی مرۆییەوە. دراما بەرزترین شێوەیەکە لە شێوەکانی بوونێکی مومکین لەم گەردونەدا، بەڵام تۆبیا، بریتیە لە خەونێك یان تێڕوانینێك بۆ بەهەشت لەسەر زەویدا[*]. هیچ درامایەك لەناو تۆبیادا بوونی نیەو؛ پێچەوانەی ئەمەیش راستە کە هیچ تۆبیایەکیش لە دراماوە پەیدا نەبووە.

بەڵکو ئەمە پێکدادانێکە لە نێوان مرۆڤ و جیهاندا وە لە نێوان تاك و کۆمەڵگەدا[2].

لێرەدا با هەندێ لەوەی (ئەفلاتون) لە کۆمارەکەیدا وتوویەتی بخەمە روو**:

بـا بنـەماکانی کۆمارەکـە بهێنینـە زەینـی خۆمانـەوە.. ئـەم بنەمایانـە بریتـین لـە پێداویستەکانمان.. بەڵام، چۆن کۆمارەکە هەموو ئەو پێداویستیانەمان بۆ فەراهەم دەکات؟ ئایا پێویست نیە کۆمەڵێك بە کشتوکاڵ کردنەوە خەریك بن، وە هەندێکی تریشیان لە بیناسازی و رستن و چنیندا کاربکەن.. هەموو کەس –لە پێناو ئەوانی تردا– هەستێت بە بەجێگەیاندنی ئەو پیشەیەی کە تەنها خۆی دەتوانێت رایپەڕێنێت.. لەسەر سەربازەکان پێویستە کە لەگەڵ دوژمنەکانیاندا رەق و توندوتیژ بن و لەگەڵ هاوەڵەکانیاندا نەرم و میهرەبان بن –بۆ ئەوەی ئەم خاسیەتانەیش –مەبەستم دڵ رەقی و میهرەبانیە– پێویستە لەسەریان لە هەمان کاتیشدا فەیلەسوف بن، بۆ ئەوەی بتوانن دوژمن و دۆستەکانیان لە یەکتر جیابکەنەوە. وە بۆ ئەوەی بتوانن پاسەوانی و پارێزگاری لە وڵاتەکەیان بکەن پێویستە ئەم سەربازانە فێر بکرێن.. سەرەتایش لە فێرکرندا گرنگترین شتە.. زۆر جار وا دەبێت کە چیرۆکێکی خەیاڵی بێت ئەو سەرەتایە، لەبەرئەوە، پێویستە لەسەر دەوڵەت کە چاودێری ئەو نوسەرانە بکات کە ئەو چیرۆکانە دەنووسن.. فەرمانڕەواکان مافی ئەوەیان هەیە کە درۆ بکەن لە پێناو بەرژەوەندی دەوڵەتدا. بەڵام ناکرێت رێگە بێجگە لە ئەوان بدرێت کە درۆ بکەن.. لێرەدا ژێردەستان دەبێت گوێڕایەڵی فەرمانڕەواکانیان بکەن، لەبەرئەوە، پێویستە هەر بەشێك لە کتێبەکە کە بە پێچەوانەی ئەمەوە دەڵێت لێی لابرێت. لە کاتێکدا دەبێت خواوەندەکان و پاڵەوانەکان وا وێنا بکرێن کەوا گەیشتوونەتە باڵاترین پلە لە نەجابەت.. هەروەها پێویستە هەموو ئاوازە مۆسقیە غەمگین و نەرم و تەمەڵەکان قەدەغە بکرێن، بگۆڕێن بە گۆرانی مەردانەو مارشە سەربازیەکان.. خواردنەوەی مەی قەدەغەیە.. پێویست ناکات هاووڵاتی نەخۆش بێت یان لە ژێر چارەسەری پزیشکیدا بێت، چونکە بەمە زیان بە دەوڵەت دەگەیەنێت. هاوڵاتی یان ئەوەتا دەبێت کاربکەن، وە یان دەبێت بمرن.. لەبەرئەوە خۆکوشتن باشترە بۆ کەسێك کە نەخۆشیەکەی درێژەی کێشا، یان ئەو منداڵانەی کە بە نەخۆشی لەدایك دەبن.. فێرکردن لە هەڵبژاردنی فەرمانڕەوایان و سەربازەکان و لە هەڵبژاردنی مناڵەکانیاندا یارمەتی دەر دەبێت. ئەگەر نەیشیانتوانی هەستن بەو کارو پیشیانە، پێویستە بگەڕێینەوە بۆ چینی بەرهەم هێنەکان. بەم شێوە سستەمە لە فێرکردن نەوەی ئایندە باشتر دەبێت لەم نەوەیەی کە لە پێشیەوە بووە، هەروەها توخم و رەگەزی باشترمان دەست دەکەوێت لە رووەك و گیانلەبەران لە رێگەی گەشە پێدانی رەگەزە هەڵبژێردراوەکان لێیانەوە..[٣].

میکانیزمی تۆبیا کامڵە بەڵام نامرۆییە. ئەگەر ئازادی بریتی بێت لە جەوهەری دراما، ئەوا سستم و هاوشێوەیی بریتین لە رەگەزی بنەڕەتی لە تۆبیادا.

لە سەرەتای چەرخی شانزەدا، "توماس مور" کتێبێکی بڵاوکردەوە –سەرەڕای بچوکی قەبارەکەی دادەنرا بە کتێبی سەردەم– بابەتەکەی بریتی بوو لە "دەوڵەتی میسالی لە دورگەیەکی تۆباوی". بەشی دووەم لە کتێبەکەدا زیاتر بە گرنگ دادەنرێت، لێرەدا کورتەی ناوەڕۆکەکەی لەم چەند دێڕەی خوارەوەدا دەخەینە روو: دورگەی تۆبیا لە شێوەی نیوەی

مانگدایە، دابەش دەبێت بۆ ٥٤ شاری گەورەی هاوشێوە لە قەبارەو شێوازی ژیاندا. شارەکان دەکەونە ناوەوەی ناوچە گوندنشینیەکانەوە، کە خانوو ئامرازەکانی کشتوکاڵیان تێدایە. کرێکارەکانی کشتوکاڵ رێکدەخرێن لە ناو چەند کۆمەڵەیەکدا، هەر کۆمەڵەیەکیش پێکهاتووە لە ٤٠ ئەندام، لە سەرو هەر کۆمەڵەیەکیشەوە ژن و پیاوێك بۆ خزمەتگوزاری دادەنرێن، هەر کۆمەڵەیەکیش دوو کۆیلەی پێ دەدرێت. بیست ئەندام لە هەر کۆمەڵەیەك دەگەڕێنەوە بۆ شارە گەورەکان پاش ئەوەی دوو ساڵ بەسەر دەبەن لە زەویە کشتوکاڵیەکاندا. بیست کەسی تری نوێ لە شارەکە دەردەچن بۆ ئەوەی جێگەی ئەوان بگرنەوە بۆ ماوەی دوو ساڵی تر. بەو شێوەیە، کرێکاری کشتوکاڵی بە شێوەیەکی هەمیشەیی نابێت. مریشکەکان بەبێ دایك هەڵدەهێنرێن لەناو جۆرێك لە جۆرەکانی دایەنگەدا. هەمو کەسێك ئەوپەڕی توانای خۆی دەخاتە گەڕ بۆ ئەوەی زیاد لە پێویست بەرهەم بهێنێت بۆ شارەکە، هەتا بتوانرێت زیادەی ئەو بەرهەمە کە هەیە دابەش بکرێت بەسەر شارەکانی تردا. لەکاتی دروێنەیشدا، زۆرترین ژمارەی هاوڵاتیان هاوکاری دەکەن بۆ ئەوەی کارەکە لە کە مترین ماوەدا جێبەجێ بکرێت. پایتەختەکەیش کە شاری "ئامورتو"یە دەکەوێتە سەر روبارێك لە نزیك دەریاکەوە. خاوەن سستمێکی پێش کەوتووە بۆ سەرچوەکانی ئاو.. خانوەکانی تەواو پاکوخاوێنن و ریزکراون لە ریزی رێك و پێکدا لەم لاو لای رێگاکانەوە (شۆستەکانەوە). شەقامەکان هەموویان فراوانیان بە قەدەر یەکە (بە پانی ٣٠ پێ) خانووەکان دەرگایان پێوە نییە، چونکە موڵکی تایبەتی کەس نین. هەموو دە ساڵ جارێکیش دانیشتوانەکانی بە سستمی تیرو پشك دەگۆڕێنن. هاوڵاتیەکان پارێزگاری لە باخچەکانیان دەکەن، وە هەر کۆمەڵەیەك لە خانووەکان پێشبڕکێ دەکەن لە گرنگی پێدان و چادێری باخچەکانیان، وە پێویستە لەسەر هەمووان، پیاوان و ژنان فێری پیشەیەکی دیاریکراوبن، لە سەرویشیانەوە پیشەی بیناسازیو ئاسنگەری و دارتاشی و چنینی خوریو کەتان. وە لەسەر هەمو خێزانێکە کە خۆی هەستێت بە ئامادەکردنی جل و بەرگەکانی، کە هەمان ئەو جل و بەرگانەیە لە هەموو شوێنێکی دورگەکەدا هەیە، بەڵام تەنها بەپێی تەمەنی کەسەکە و هەروەها لە وەرزەکان و، لە روی رەگەز و حاڵەتی ژن و ژنخوازیەوە ئەو جل و بەرگانە جیاوازیان دەبێت. هەموو منداڵەکانی ئەو دورگەی تۆبیایە شوێن پیشەکانی باوکیان دەکەون. پێویستە لە سەریان کە لە رۆژێکدا شەش کاتژمێر کاربکەن، سێ کاتژمێر بەیانیان و سێ کاتژمێر پاش نیوەڕوان، لە نێوان ئەو دوو کاتەدا دوو کاتژمێر بۆ حەسانەوەو خواردن دانراوە. کاتژمێر هەشتی شەو دەخەون، هەشت کاتژمێر دەخەون. لەکاتی کارکرنیشدا جل و بەرگی لە چەرم دروست کراو لەبەردەکەن کە بۆ ماوەی حەوت ساڵ بەکاردەهێنرێت. لە هەموو شارێکیشدا شەش سەد خێزان نیشتەجێین، هەر خێزانێکیش پێکهاتووە لە ١٠-١٦ ئەندام، کە یەکێك سەرداریيان دەکات. پێویستە لەسەر خێزان ئاگاداری ئەوە بێت ئەندامەکانی لەو ژمارەیە زیاد تر نەکات و لەوەیش کە پێویستە کەمتر نەکات. ئەگەر ژمارەکەیش لەوەی پێویستە زیادی کرد، ئەوا زیادەکەی دابەش دەکرێت بەسەر ئەو خێزانانەدا ژمارەیان کەمترە، بۆ هەر ٣٠ی خێزانێك شوێنێکی کۆبونەوەی گەورە هەیە، کە لەوێدا فەرمانڕەواکە دەژی،

هەموویان لەکاتی بانگەوازێکی گشتیدا بۆ خواردنی ژەمە کان پێکەوە لەو جێگەیەدا ئامادە دەبن. هەڵبەتە ڕێ بە ئەندامەکان دەدرێت ژەمەکانیان لەماڵی خۆیاندا بخۆن، بەڵام ئەمە شتێکە شایستە نییە، زیاد لەمەیش ئامادەکردنی خواردن کات دەکوژێت. هەروەها هاوڵاتیان دەتوانن بۆ هەموو شوێنەکانی "تۆبیا" بڕۆن بەڵام دەبێت مۆڵەت لە لایەن حکومەتەوە وەربگرن(٤).

هاوشێوەی ئەم جۆرە تۆبیایانە لە هەندێ لە کۆمەڵگاکانی ئێستادا لە ڕۆژی ڕۆشن دیارترە، ئازادی جڵەوکراو "لەبەرژەوەندی کۆمەڵگە"، پەرستنی سەرکردەکان، ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی توندوتۆڵ، هەڵوەشاندنەوەی پەیوەندیە خێزانیەکان و باوکایەتی، هونەر لە خزمەتی دەوڵەتدا، هەڵبژاردنی داریونی، کوشتنی بەزەییانە، فێرکردنی کۆمەڵایەتی بە شێوەیەك کە خێزان ڕۆڵی نییە تێیدا، سەروەری دەوڵەت بەسەر تاکدا، قەبوڵ کردنی پێشکەوتنی تەکنیکی، یەکسانی هەردوو ڕەگەزەکە لە دابەش کردنی کۆمەڵایەتیدا بۆ کارکردن، موڵکایەتی هاوبەش، خۆ بەخشین بۆ کاری جەستەیی کۆمەڵی، کێبەرکێ، موڵکایەتی کۆمەڵی ئامرازەکانی بەرهەم هێنان، هاوشێوەیی، چاودێری.. هتد.

دراما مامەڵە لەگەڵ مرۆڤدا دەکات و، تۆبیاش مامەڵە لەگەڵ جیهاندا دەکات، لە تۆبیادا، دونیای گەورە و فراوانی ناوەوەی مرۆڤ بچوك دەبێتەوە بۆ ئەوەی بگۆڕێت بۆ خاڵێکی پەراوێزی بێبەها. گریمانەی پێش وەخت لە تۆبیادا ئەوەیە کە مرۆڤەکان "رۆح"یان نییە، لێرەیشەوە هیچ گیروگرفتێکی مرۆیی یان ئەخلاقی لە تۆبیادا بوونی نییە. مرۆڤەکان لێرەدا ناژین، بەڵکو لەناو پیشەکانیاندا کاردەکەن. ئەوان ناژین لەبەرئەوەی مەحروم و بێ بەشن لە ئازادی. هاوولاتی لێرەدا خاوەنی کەسێتی نییە، لە بری ئەوە (سایکۆلۆژیەتێك)ی دەدرێتە پاڵ کە لەسەر پیشەکەی وەستاوە لە پرۆسەی بەرهەم هێناندا.. بە مانای بەرهەم هێنانی نوسخەیەك لە خۆی (التوالد). خەیرو شەڕ لای ئەو مانایەك ناگەیەنن. هەر تۆبیایەك، لە ناویشیدا "سوشیالیزمی زانستی"، بایەخ نادات بە گیروگرفتە ئەخلاقیەکان، تۆبیا دورترە لەوەی پێوەرەکانی خەیرو شەر بیگرێتەوە بەڵکو هەموو شتێك تێیدا بەرنامەڕێژ کراوە.

لە لای "مارکس" کێشەو قۆناغی کۆتایی لە مێژودا بریتیە لە شیوعیەت، فەراهەم کردنی شمەك بۆ هەموو کەس، بەدیهێنانی چێژی مادی(٥). بەڵام لای (هیگڵ)، مانای کۆتایی بۆ مێژوو بریتیە لە سەرکەوتنی بیرۆکەی ئازادی، یان بە تەعبیرێکی تر بریتیە لە: دراما(٦). سوشیالیزم، سەپاندنی یاساکانی جیهانی مادییە بەسەر ژیانی مرۆڤایەتی و کۆمەڵایەتیدا. لە تێڕوانینی شیوعیەتەوە ئاشتییەکی هەمیشەیی لە کۆتایی پەرەسەندنێکدا خۆی دەنوێنێت لە وێنەی جیهانێکی مادیدا کە لە ئایندەیەکی دوریدا بە هاتنە کایەی (کۆمەڵگەیەی ناچینایەتی) کۆتایی دێت، ئەمەیش بریتیە لە "یاسای کلوسیوس" لە "ماتە ووزەدا" کە جێبەجێ دەبێت بەسەر ژیانی کۆمەڵایەتیدا. بەڵام ئایین، بە پێچەوانەی ئەمەوە ئەوا کۆتایی هەموو شتێك لە (ماتەووزە) یان لە ئاشتی هەمیشەییدا نابینێتەوە، بەڵکو لە ڕۆژی دواییدا دەیبینێتەوە، لە یەکسانی ڕەهادا یان لە هاوسەنگی گشتیدا نابینێتەوە، بەڵکو لە درامادا دەیبینێتەوە. دراما لە ڕوی جەوهەرو مێژوییەوە، بریتیە لە دەرئەنجامی ئایین، بەڵام تۆبیا، جۆرێکە لە زانست.

(لەمبرت کیوتلیت) Lambert Quetelet کتێبێکی لە بواری کۆمەڵناسیدا نووسی و ناونیشانێکی لۆژیکی لێنا کە بریتیە لە "فیزیای کۆمەڵگە" هەموو ووشەیەك تێیدا لە بارەی کۆمەڵگەوە پشت بە دەرئەنجامەکانی زانستی سروشت ناسی و ئاژەڵ ناسی دەبەستێت.

تۆباویاتی سیاسی بوونی هەیە، کە بە ئەفلاتون دەست پێدەکات و بە کەسانی وەکو "توماس مور"، و "توماس کامبانیللا" و "فرانسوا فورییە" و "سان سیمون" و "روبرت اوین" و "مارکس"دا تێ دەپەڕێت[٧].

هەروەها پێویستیشە چیرۆکە زانستیەکان لە نموونەی چیرۆکی "ئەتلانتیس"ی "بیکۆن" بۆ ئەمە زیاد بکەین[٨] تەکنۆلۆژیاو پێشکەوتنی هەموو رۆژێك ئامێرە زانستی و تەکنیەکان دادەهێنن کە تێیدا مرۆڤ زەلیلەو فەردیەتی خۆی لە دەست دەدات و دەگۆڕێت بۆ بەشێك لەو ئالیەتە. (الدوس هکسلی)، مرۆڤی ئاییندە وا دەبینێت کە مرۆڤێکی پیشەسازی دەبێت، دروست کراوی خودی ئەو تەکنەلۆژیایە کە بە دەستی خۆی دروستی کردوە. لە رێگەی ئەو پێشکەوتنانەوە کە لە زانستی کرۆمۆسۆنەکاندا بەدەست هاتووە، وای لێ دێت کە لە کارگە گەورەکاندا کرۆمۆسۆمی بەشەری بەرهەم دێت بە پێی نموونەیەك کە پێش وەخت کلێشەکەی دیاری دەکرێت. هەروەها زانست یارمەتی دەردەربێت لە دروست کردنی بونەوەری مرۆیی تەواو هاوشێوەدا، واتە (لەبەرگرتنەوەی دوبارەی بونەوەری مرۆیی تر کە خاوەن کەسێتی سەربەخۆی خۆیان نین)، بەڵام لەبری ئەوە، بەهرەمەندن لە باشترین خاسیەتەکان[٩].

دکتور "داڤید کلاین" David Klaein بەڕێوەبەری پەیمانگای پزیشکی کرۆمۆسۆمەکان لە جنێف هەڵدەستێت بە تاقی کردنەوەیەك کە تێیدا ناوکێك لە خانەی هێلکەی بۆقێك دەردەهێنێت و دەیگۆڕێت بە ناوکێك لە هی بۆقێکی تر، بەمەیش کۆرپەلەکە ئەو خاسیەتە کرۆمۆسۆمانەی پێ دەبەخشرێت کە خواستی لەسەر هەیە. لە کاتێکیشدا ئەو تاقیکردنەوانە بە تەواوەتی سەرکەوتن بەدەست دەهێنن، کە لە تواناوادا دەبێت لە ماوەی چل بۆ پەنجا ساڵی تر –بەپێی قسەی "د.کلاین" گیانلەبەرو بونەوەری مرۆیی بەرهەم دەهێنرێت، کە خاسیەتەکانی پێش وەختیان دیاری کراون. ئەم نموونە میسالیانە دەکرێت یەك لەگەڵ یەکدا هاویەك بکرێن. (الدوس هکسلی) توانستە تەکنۆلۆژیەکانی تۆبیا دەباتە ئاستی سەخافەتەوەو بە شێوەیەکی لەخۆباییانە دەڵێت "لە ساڵی ٢٥٠٠دا جیهانێکی نوێ و ئازا حوکمی زەوی دەکات، کە بنەماکانی بریتین لە یەکسانی و هاوشێوەیی و سەقامگیری. زانستی بایۆلۆژیش دەبێتە زانستی سەرکی لەو جیهانەدا، مرۆڤ دەتوانێت (لە دایەنگا)دا بەپێی چەند پێوەرێکی یەکگرتوو بونەوەری مرۆیی هاوشێوە بەدەست بهێنێت. وە بە هەزاران لەو جمگە هاوشێوانە لەسەر هەمان ئەو ئامێرانە کاردەکەن و، بە هەمان کار هەڵدەستن..)[١٠].

لەم (جیهانە جوانەدا) خەڵکانی گوناهکار بوونیان نییە، رەنگە هەندێ کەسی کەم ئەندام هەبن، بەڵام ئەوانە لێپرسراو نین لە کارەکانیان، سزا نادرێن لەسەری. بەڵکو بە ئاسانی جیادەکرێنەوە لە ئامێرەکە. لە جیهانێکی لەم شێوەیەدا، نە خەیرو نە شەڕ بونیان نابێت.. هەروەها نە ئیلهام و نە گیروگرفت و نە گلەیی و سەرپێچی بونیان نییە. لێرەدا دراماو مرۆڤ و مێژوەکەی لەناودەبرێت و بانگی تۆبیا دەدرێت.

تۆبیاو ئەخلاق

بە پێچەوانەی بیرۆکە باوەکەوە، مرۆڤ ئارەزومەندی جیهانێکی وەزیفی نیە، بەڵکو پێچەوانەی ئەم رایە دەخوازێت، هەروەها مرۆڤ بوونی وەکو ئاژەڵێکی کۆمەڵایەتی شتێکی زۆر نامۆیە. ئە گەر حەزی کۆبونەوەیش لای بەوە وەرگیرا کە ئەوە مانای حەزی ژیان دەگەیەنێت لەناو برێکدا، یان کۆمەڵەیەك یان شانەیەکی هەنگدا، ئەوا ئەمە روکارێکی ئاژەڵی بایۆلۆژیە زیاتر لەوەی رووکارێکی مرۆیی بێت، کامەیە ئەوەی کە دەکرێت بەراورد بکرێت بە ژیانی کۆمەلایەتی هەنگێك یان مێرولەیەك، یان کۆبونەوەی ژمارەیەك لە خانەکان لە کائینێکی زیندودا.. کە لە حاڵەتێکی تەواو گونجاودایە لەگەڵ خۆی و لەگەڵ دەرەوەی خۆیدا؟ "هوبز" کە فەیلەسوفێکی مادییە بەردەوام ئەم دەستەواژەیە دووبارە دەکاتەوە کە: "مرۆڤ بە سروشتی خۆی کائینێکی کۆمەڵایەتی نییە"[(11)]. مرۆڤ لە حەقیقەتیدا تاکێکە کە هیچ رێگایەك نیە بۆ دورخستەوەو داماڵینی لەو فەردیەتەی، هەروەها رەتی ژیان دەکاتەوە لەناو برداو ناشتوانێت هەستێت بەوە، بەڵام جۆرێك لە خەڵك هەیە کە لایەنە مرۆییەکەیان تێدا لاوازە لە خەڵکانێکی تر، بەمەش وەزیفەیی و سستمیو هاوشێوەیی و سەروەری دەوڵەتی بەسەر تاکەکاندا پێ قەبوڵە. لەبەرئەوە جۆرێکی تر لە خەڵك هەیە کە زیاتر توانای کارتێکردنیان هەیە، دەتوانن راوبۆچونەکانیان بسەپێنن بەسەر ئەو کەسانەی تردا کەوا کەمتر کارامەن لەو بوارەدا. سەربازەکان هەمیشە لە شاعیرەکان کارامەتر بوون. ئەم حەقیقەتە تراژیدیە بەهێزی و لاوازیمان بۆ دەخاتەروو لە هەموو ئەوەی کە مرۆڤ و مرۆڤایەتیە.

سەربازێك لە سەربازگەکەیدا هەموو پێداویستە سەرەکیەکانی بۆ دابین دەکرێت، لە شوێن و چێشتخانەو جل و بەرگ و کار، هەروەها لێرەدا سستم و ئاسایش و رێکخستنی کارگێڕی و تەندروستی هەیە، هەتا هەندێك لە جۆرەکانی یەکسانی و هاوشێوەیش- لەگەڵ ئەمەیشدا، ئەوا زۆربەمان پێی وایە کە سەربازگەکان و هەموو ئەو تایبەتمەندیانەیش کە تیایاندایە دادەنرێت بەخراپترین نموونەی کۆمەڵگەیەك کە دەکرێت بیهێنیتە خەیاڵتەوە. هەندێك لە کۆمەڵگە هاوچەرخەکان لە سەربازگەیەکی گەورە زیاتر نین، یان نزیکترن لەوەی کە لە سەربازگە بچن. هەموو ئەو دروشمانەیش کە هەڵدەدرێن بە بالاّیداوە پێی دەرازێنەوە ناتوانن لە جەوهەری بگۆڕن.

مرۆڤایەتی و ئەخلاق پەیوەستن بە مرۆڤەوە یان بە بانگەشەی مرۆڤایەتیەوە. بەلاّم ئەندامی کۆمەڵگەیان دانیشتوی "تۆبیا"، مرۆڤ نیە بە مانای حەقیقی ئەم ووشەیە، بەڵکو گیانلەبەرێکی کۆمەڵایەتیە یان "گیانلەبەرێکی عاقڵە"، مرۆڤ یان کەسێکی ئەخلاقی دەبێت یان نائەخلاقی، بەلاّم ئەندامی کۆمەڵگەیەکی تۆباوی جگە لە وەزیفەکەی شتێکی تر نازانێت. ئەخلاق هەر لە بنەماکاندا خۆی نواندوە. ئەگەر چالاکیەکانمان لە ئیرادەو ئاگایی خۆمانەوە سەرچاوەی نەگرت، وە ئەگەر پێویست بوو ئەو کارە بکەین کە دەخرێتە سەرشانمان بۆ ئەوەی جێبەجێ بکەین- وەکو ئەوەی لە کۆمەڵگەی تۆ بیادا ئەم حاڵەتە هەیە- ئەوا هەموو بنەمایەك، تیاشیدا خودی ئەخلاق، بێ مانا دەبێت. هەتا مرۆیترین رەفتارێك ئەگەر لە کۆمۆنەوە دەرچوو ناکرێت

دابنرێت بە ڕەفتارێکی ئەخلاقی– ئەمەیش مانای ئەو جەخت کردنەوەی مارکسیەتە بەوەی کە لە شیوعیەتدا ئەخلاق نیە، شیوعیەت ئەخلاقی لەناوبردو نەیهێشت. چونکە خەڵکی لەناو ئەو سستمەدا ئینتیمایەکی ڕاستەوخۆیان یەك بۆ یەکتری هەیەن نەك لە ڕێگەی بنەماکانەوە. بوونی مێرولەیەك کە بە شێوەیەکی ڕێك و پێك و کامڵ وەزیفەکەی جێبەجی دەکات لەناو کارەکەیدا ئەمە مەسەلەیەکی ئەخلاقی نیە، چونکە مێرولە ناتوانێت بە شێوەیەکی تر هەڵسوکەوت بکات. لە کاتێکدا هەنگێك کە هەنگێکی نەخۆش فڕی دەداتە دەرەوەی شانەکەوە، ئەوا بەمە شتێك ناکات دژ بە ئەخلاق بێت. بە هەمان شێوە (ئەو قوربانیەی) کە هەنگێك پێی هەڵدەستێت لە پێناو کۆمەڵەکەیدا و "ئە و کارە دڵسۆزانەی" ئەنجامی دەدات، ناکرێت وەربگیرێت وەك جۆرێك لە ئەخلاق، بەڵکو ئەوەی لێرە بوونی هەیە تەنها وەزیفەیەکە لە میکانیزمێکی کۆمەڵایەتیدا. ئەمەیش بریتیە لە مانای حەقیقی ئەو دەستەواژەیەی "لینین"، کە دەڵێت: سۆشیالیزمی زانستی لە تێکڕایدا "یەك گەرد ئەخلاقی تێدا نیە"، ئەمەیش دەستەواژەکە بویە مایەی وروژاندنی خراپ حاڵیی بوونێکی زۆر، بەلاَم لە راستیدا رونترین دان پێدانانێکە بەو پەیوەندیەی لە نێوان شیوعیەت و تۆبیادا هەیەو ئەو دوانە بەیەکەوە دەبەستێتەوە.

مارکسیەت تۆبیایە، لەبەرئەوەی زانستیە یان لە لایەنێکی زانستی تێدایە. هەموو تۆبیایەکیش زانستیە، چونکە وا بۆ ژیانی مرۆڤایەتی دەڕوانێت کەوا کورت کرابێتەوە لەسەر روداوە دەرەکیەکانی –واتە مەسەلەی (بەرهەم هێنان و بەکاربردن و دابەشکردن)–، لەبەرئەوەی ئەم لایەنەیش کە خۆی کورت کردنەوە لەسەری دەکرێت چارەسەر بکرێت لە ڕێگەی زانست و جێبەجێکردنی شێوازەکانیەوە لە پلانەکان و پەیوەندیەکان و هاوسەنگیەکان و فشارەکان و بەرنگاریەکان، و هۆکارەکان و میانگیریەکان و، دامەزراوەکان و یاساکان و زیندانەکان و لێپێچینەوەکانەوە[١٣].

جێبەجێکردنی بەڵگەنەویستە مادییەکان بەسەر کۆمەڵگادا دەبێتە هۆی جۆرێك لە سوشیالیزم یان شیوعیەت، هەمان ئەم بەڵگەنەویستانەش ئەگەر جێبەجێ کرا بە زۆر بەسەر ژیانی تاکدا، ئەوا دەبێتە هۆی ئەوەی کە راهاتوین لەسەر ناونانی بە (ئەبیکوریەت) و ئەبیکوریەتیش مادییە بە مومارەسە. هۆی ئەمەیش ئەوەیە چونکە مرۆڤ ئەندامە لە کۆمەڵگەدا لە لایەنی تیوری و مەرجیەوە تەنها، بەلاَم لە واقیعی ژیاندا تاکێکی سەربەخۆیەو حەزی لە ژیانێکی کەسی هەیە زیاتر لە ژیانێکی کۆمەڵایەتی.

"ئەبیکوریەت" لەبەرئەوە فەردگەراییە، لە کاتێکدا (سوشیالیزم) دەرئەنجامێکی کۆمەڵایەتی فەلسەفەی مادییەتە.

"ئەگەر من خاوەنی یەك ژیان بم ئەوا ئەو ژیانە موڵکی خۆمە بە تەنها" ئەمە زیاتر لۆژیکیە لەهەر قسەیەکی تر لە بارەی قوربانیدان لە پێناو نەوەکانی ئێستا یان داهاتوودا. مرۆڤ لە کۆمەڵگەیەکی هەمیشە بەشەوقدا بۆ ئەوەی بژی و بیر بکاتەوەو هەڵسوکەوت بکات وەکو تاك. سەرەڕای ئەمەیش، مەیلێکی بەردەوامی هەیە بۆ بەزاندنی یاساو پێوەرە مۆراڵیەکان. هەر سستمێکیش ڕەچاوی فەردییەتی مرۆڤ نەکات و بیەوێت کە تەنها وەکو ئەندامێك لە

کۆمەڵگادا سەیری بکات سەرەڕای هەموو حەقیقەتە دژەکانیش، ئەوا بە گریمانەیەکی هەڵە دەست پێ دەکات. هیچ سودێکیشی نیە گەڕانەوە بۆ نموونەی هەنگەکە یا مێرولەکە، بە دڵنیاییەوە ئەگەر ئەو هەنگە توانای بیرکردنەوەی هەبووایە، وە پەیوەست نەبوایە بە غەریزەکانیەوە ئەوا وازی لە کار دەهێنا، بەڵکو هەولّی ئەدا ئەو هەنگوینە بخوات کە هاوەڵەکانی کۆیان کردوەتەوە لە شانەکە تردا. هەروەها هەنگی سپی نەدەچوو بەرەو پیری مەرگ بۆ ئەوەی کۆمەڵگەکەی رزگار بکات، ئەگەر ئازادی هەڵبژاردنی هەبوایە ئەوا بە دڵنیاییەوە ژیانی هەڵدەبژارد لەبری مردن. بەلاّم مرۆڤ، لە کاتێکدا قسەی زۆری هەیە لە بارەی بەرژەوەندی گشتیەوەوە هەمیشە جێی قسەو باسیەتی، بەلاّم لە واقیعی ژیاندا لە پێناو بەرژەوەندی تایبەتی خۆیدا کاردەکات. ئەمەیش حەقیقەتێکە فاکتەری هەموو کێشە و گرفتەکانی کاری بە کۆمەڵی‌یە لە سیستمە سۆشیالیستەکاندا. (ئەو گرفتەی بلاّوە لە هەموو دەولّەتانی لەم جۆرەدا بریتیە لە نەمانی بەرپرسیاریەتی). بەلاّم ئەم دژ وەستانەوەیە لە کۆمەڵگە ئاژەڵیەکاندا مومکین نیە، ئەمەیش لەبەرئەوەی ئاژەڵەکان هەڵبژاردن لە دەست خۆیاندا نیە هەتا بەپێی بەرژەوەندیە تایبەتیەکانیان بجولێنەوە و چاوپۆشی لە بەرژەوەندی کۆمەڵگا بکەن، بەلاّم مرۆڤ ئەم هەڵبژاردنەی لەدەست دایە –ئەمەیش حەقیقەتێکە ناکرێت لە هیچ حاڵەتێکدا پشت گوێ بخرێت– بەوپێیەش، مرۆڤەکان لە هەڵویستێکدا دەتوانن کە سستمێکی گونجاو دابهێنن بۆ بونەوەرەکان کە بەهرەمەند کراون بە توانای ئیختیارو هەڵبژاردن، یان ئەو توانایە تێك بشکێنین لە رێگەی هێزەوە یان لە رێگەی مەشق پێکردنەوە. هەمیشەیش یەکێك لەو دوو رێگایە دەگرنەبەر. بیرمەندە سوشیالیستەکانیش هەمیشە هەستیان بەوە کردبوو کە سایکۆلۆژیەتی تاکەکان یان ئەوەی ناودەبرێت بە زانستی دەرونزانی فەردی کەلە حەقیقەتدا گوزارشت لەو ئارەزووە بۆماوەییە دەکات لە ئازادی و فەردیەت کە لە ناخی مرۆڤەکاندا هەیە – رێگرێکی سەرەکیە لە رێگای ئەو بەهەشتە کۆمەڵی و هیوا پێ بەخشراوەی سۆشیالیزمدا. ئەمەیش هۆکاری ئەو هەمیشە وتووێژانەیە لە بارەی کۆمەڵگەو بەرهەم هێنان و دابەش کردن و جەماوەرو توێژەکان و.. هتد لە کاتێکدا خۆیان لە هەموو قسەو وتوێژێك لادەدەن کە لە بارەی گیروگرفتەکانی خەڵکیەوەیە وەکو تاك، ئەوان "مافەکانی گەل" تەرخان دەکەن بۆ روبەڕوبوونەوەی (مافەکانی مرۆڤ) و "مافەکانی کۆمەڵ" بۆ روبەڕوبوونەوەی "مافە مرۆییەکان".

بە نسبەت مرۆڤەوە، هەموو بریارێك کە پێك دێت لە هەڵبژاردنی (ناڕەحەت و گرانەکەیان) و هەموو زاڵ کردنێکی بەرژەوەندی کۆمەلاّیەتی بەسەر بەرژەوەندیە فەردیەکاندا، ئەوا لە رێگەی ململانێیەکی ناوەکیەوە دێت لە نێوان پاڵنەرە جۆراوجۆرەکاندا لە چوارچێوەی سستمە مۆراڵیەکاندا. لە روبەڕوبونەوەی ئەم حەقیقەتانەیشدا مادییەکان دەستیان کرد بە قسەکردن لە بارەی ئاگاییەوە، مەبەستیشیان لەم زاراوەیە زیاتر ئاگایی کۆمەلاّیەتی بوو، بە مانای هەست کردنی تاك بەو ئینتیمایەی کە هەیەتی بۆ کۆمەڵگە، وە بەوەی کە ژیانی بەو شێوەیە دێتە دی و کامڵ دەبێت لە رێگەی ئەندامی بونیەوە لە کۆمەڵگادا. بەلاّم، لەبەرئەوەی ئاگایی تەنها هاوواتایەکە بۆ ئەخلاق، ئەوا مادییەکان بەمە لێبوونەوە (واتا دەستبەرداری ئەوە بوون) بۆ

خستنە ناوەوەی رەگەزێکی تەواو نامۆو ریزنەکراو لە لیستی مەزهەبی مادیدا. ئەگەر لە حەقیقەتدا مرۆڤەکان ئەندام بن لە کۆمەڵگەدا –وە یان لە توانایاندا نەبێت لەو حاڵەتە دەربچن و تەنها دەبێت وابن– ئەوا سوشیالیزم ئەوکات مومکین دەبوو. بەلاّم ئەم تێڕوانینە بۆ مرۆڤ تێڕوانینێکی یەك لایەنیە، لەبەرئەوە وێنەیەکی نادروست پێش کەش دەکات سەبارەت بە واقیعی مرۆڤ –بەوپێیەی کە مرۆڤ تاکێکی بێ لایەنە، وە بەو پێیەی کە توانای هەڵبژاردنی هەیە، بەوپێیەی کە بونەوەرێکی مۆراڵیەو توانای ئەنجامدانی کاری چاك و خراپی هەیە، وە بەوپێیەی کە ئەو لە تەنها ووشەیەکدا –مرۆڤە– ئەوا سوشیالیزم لەو فۆرمە نەگۆڕاویەدا نامومکینە.

شوێن کەوتەو یاخیەکان

جۆرێك لە مرۆڤەکان هەیە سەرسام دەبن بە سوڵتە و حوکمی بەهێز، حەزیان لە رێکخستنی رێك و پێك و شەیدای سستماتیزە کردنی دەرەکین کە هاوشێوەی رێکخستنی سوپایە، لەو جۆرە سیستمەدا دیاردەبێت کە کێ فەرمانەکان دەردەکات و وە کێ جێبەجێیان دەکات. ئەم جۆرە کەسانە ئەو شوێنە نوێیانەیان خۆش دەوێت و حەزی پێ دەکەن کە بەسراونەتەوە بە شارەکانەوە، خانووی هاوشێوەو رێك و ریزبەندو هاوئەندازەیان تێدا کراوەتەوە کە لەیەك دەچن. هەروەها حەزیان لە جل و بەرگی رەسمی و تیپی مۆسیقای سوپاو نمایش و کارە نمایشیەکانە.. هەروەها لەو جۆرە درۆیانەیە کەوا ئارایشتی روخساری ژیان دەکەن و وای لێ دەکەن زیاتر جێگای قەبوڵ کردن بێت. ئەوانە بە شێوەیەکی تایبەت حەزدەکەن کە "هەموو شتێك بەپێی یاسا بێت" ئەو جۆرە کەسانە خاوەن عەقڵیەتێکی شوێن کەوتووانەن.. بە شێوەیەکی سادە حەزدەکەن کەوا شوێن کەوتە بن. حەزیان لە ئاسایش و سستم و دامەزراوەکان هەیە، حەزیان لە ستایشی هەیە لە لایەن گەورەکانیانەوە، حەزدەکەن جێگای سۆزی ئەوان بن، لە سەروی ئەمەیشەوە ئەمان دڵسۆزو بێ زیان و بەوەفان، هاوولاّتی خاوەن ویژدانی زیندوون.

شوێن کەوتەکان حەزدەکەن سوڵتەو دەسەلاّت هەمیشە بەسەریانەوە بێت، دەسەلاّتدارانیش حەزدەکەن کەوا شوێن کەوتەیان هەبێت. و هەمووشیان پێکەوە هەماهەنگن وەکو ئەوەی چەند بەشێك بن لە یەك هەمەکیەت.

لە لایەکی تریشەوە، کەسانێکی تر هەن بەدبەخت و نەفرەت لێکراون، لە شۆڕشێکی بەردەوامدان دژ بە شتێك کە بە بەردەوامی سەردەکێشێت بۆ شتێکی نوێ، ئەم جۆرە کەسانە بە کەمی باس لە نان دەکەن، بەلاّم بە زۆری باس لە ئازادی دەکەن، بە کەمی باس لە ئاشتی دەکەن و بەزۆریش لە کەسێتی مرۆڤایەتی. ئەو بیرۆکەیە قەبوڵ ناکەن کەوا پاشایە پلەوپایەکانیان پێ دەبەخشێت، بەڵکو بە پێچەوانەوە، بانگەشەی ئەوە دەکەن کە ئەوان نان بدەی پاشان، (ئەوە حکومەت نیە کە ئێمە بەرز دەکاتەوە، بەڵکو ئەوە ئێمەین کە پشتگیرو بەرز کەرەوەی حکومەتین). ئەم زەندیق و لادەرانە سوڵتەیان خۆش ناوێت، سوڵتەیش ئەمانی خۆش ناوێت. لە ئاینەکاندا (شوێن کەوتەکان) کەسەکان و دەسەلاّتداران و بتەکان بەرزو پیرۆز رادەگرن، بەلاّم شەیدایانی ئازادی تەنها ئەو پلەو پایە شایستە بەخوای رادەبینن و شکۆداری دەکەن.

کۆمەڵگەو کۆمەڵ

پێویستە جیاوازی بکەین لە نێوان کۆمەڵگەیەکدا کە بریتیە لە کۆمەڵێکی دەرەکی لە کەسانێك کە بەرژەوەندی پێکەوە کۆیکردونەتەوە، لەگەڵ کۆمەڵێکدا کەوا بریتیە لە کۆمەڵێکی ناوخۆیی و لە کەسانێك کە کۆبونەتەوە لەسەر بنەڕەتێك لە هەست کردن بە ئینتیما. کۆمەڵگە لەسەر خواستە مادییەکان وەستاوە، بەڵام کۆمەڵ لەسەر خواستە رۆحیەکان خۆی بونیاد ناوە، لەسەر شەوق و حەزێکی زاتی کۆبونەتەوە. خەڵکی لە ناو کۆمەڵگەدا ئەندامانێکی ونن بەرژەوەندی کۆیان دەکاتەوەو لە کاتێکیشدا بەرژەوەندی بخوازێت بڵاوەیان پێ دەکات بەڵام لەناو کۆمەڵدا خەڵکی بران و یەك فیکرو بیروبۆچوون کۆیان دەکاتەوەو هەروەها متمانەیەکی بەهێز لە نێوانیاندا هەیە، بە کورتی: هەست کردنیان بەوەی هەموویان یەك کەسن. کۆمەڵگەبوونی هەیە لەبەر ئەوەی ئاسانە بۆمان بەدەست خستنی ئەو شتانە کە بە سودن بۆ مان هەروەها زامنی مانەوەشیمان دەکات، بۆ نموونە منداڵ ناتوانێت درێژە بە ژیانی بدات و بمێنێتەوە بەبێ یارمەتی کەسانی تر، هەروەها گەورەیش ناتوانێت بژی ژیانێکی ئاسان بەبێ هاوەڵێتی و هاوکاری خەڵکانی تر. هەر ئەمەیش سەرچاوەی کۆمەڵگەیە بە مانا دەرەکیەکەی (سەرچاوگەی بیرۆکەی کۆمەڵایەتیە). لەبەر ئەوە دەتوانین لەمەوە ئەوە هەڵێنجین، کە تەماح و خواستەکانی مرۆڤ بۆ ژیان لەناو کۆمەڵگەدا لە بوونە حەقیقیەکەی خۆیەوە سەرچاوە ناگرێت، بەڵکو زەرورەت و پێویستی‌یە ئەوە دەخوازێت. بۆ نموونە هەوڵدان بۆ بەشداری کردن لە کۆمەڵگەدا لەوێوە نایەت کە لایەنی جەوهەریەتی مرۆڤە بەڵکو ئەو بەشداری کردنەی لە پێناو ئەو سودانەدایە کە کۆمەڵگە فەراهەمی دەکات(١٤). کۆمەڵگە یاساکانی باشترین حوکمی دەکەن. یاساکانی شوێن کەوتەیی و فریودان، یان لە باشترین گریمانەدا ئەو یاسایانەی کە رێ دەدات بە بەشداری کردن لە بەرژەوەندیەکاندا.

بەڵام تەنها (کۆمەڵ)ەکە دادپەروەری و یارمەتی یەکتری و هاوکاری و برایەتی دەناسێت. بێگومان زۆرێك لە خراپ حاڵی بونیش گەشەی کردوە لە ئەنجامی تێکەڵ کردنی نائاگاییانەوە لە نێوان ئەم دوو زاراوەیەدا(١٥).

مەسیح لە بارەی خۆشەویستیەوە دووا لە نێوان خەڵکیداو لەسەر هەقیش بوو، "هوبز"یش لە بارەی "جەنگی هەمووان دژی هەمووان" یان "مارکس" لە بارەی فریودانی دەرەکیەوە قسەیان کردو ئەوانیش هەورەها لەسەر هەق بوون. بەڵام لە کاتێکدا مەسیح بیری لە کۆمەڵی خەڵك دەکردەوە، ئەوا "هوبز" و "مارکس" بیریان لە کۆمەڵگە دەکردەوە. (ئادەم سمیث)یش کەشفی ئەوەی کرد کە پاڵنەرەکانی خۆشەویستی و فاکتەرەکانی تۆڵە کردنەوە هێزانێکن کەوا پەیوەندیەکانی نێوان خەڵك رێك دەخەن. بەڵام ئەم پاڵنەرانە هێزانێکن لە کۆمەڵدا هەن و لە کۆمەڵگەدا بوونیان نی‌یە(١٦).

شارستانیەت، کەوا کۆمەڵگەی دروست کردوە، ئەو پەیوەندیە ناوخۆییە کەسییە راستەوخۆیانە تێك دەشکێنێت کە لە نێوان خەڵکدا هەیە، وە لە بری ئەوە کۆمەڵە پەیوەندیەکی دەرەکی شوناس وون و ناراستەوخۆ بونیاد دەنێت.

پەیوەستەگیەکان لە جۆری یەکەمدا لە پەیوەندیە خێزانیەکان و ئاهەنگی جەژنەکان و ئاهەنگەکانی یادی لە دایك بون و ژن هێنان و مردندا خۆی دەنوێنێت کە هەموو تاکەکانی کۆمەڵ بەشداری تێدا دەکەن، هەروەها خۆی دەنوێنێت لە ئاڵوگۆڕکردنی ئەو یارمەتیە راستەوخۆیەو چاودێریەوە کە لە مرۆڤێکەوە بۆ یەکێکی تر ئەنجام دەدرێت. بەڵام لەبری ئەم پەیوەندیانە کەوا لە مرۆڤ دەکەن ببێتە بونەوەرێکی مرۆیی، ئەوا شارستانیەت دەزگاوو دامەزراوە دروست دەکات بۆ چاودێری وە تەنها کۆمەڵگەیان تۆبیایەك بەرهەم دەهێنێت. گرنگی دانی شارستانیەتیش بە بونیادنانی دامەزراوەکان بۆ چاودێری کردن رەهەندێکی مرۆیی پێ دەبەخشێت بە شێوەیەك لە شێوەکان. کۆمەڵە مەسیحیە بەراییەکانیش باشترین نموونەن لەسەر کۆمەڵە رۆحیەکان بە مانا حەقیقیەکەی، بەڵام هەتا ئەم کۆمەڵانەیش تێیاندا جۆرێك لە ئەنجامدان دەبینینەوە بۆ کۆمەڵە ئەرکێکی هاوبەش کە سیمایەکی کۆمەڵایەتی پێ بەخشیوە. ئەمەو، شتانێکی تری هاوشێوەی ئەمە، وای لە هەندێ کەس کردوە کە لە مەسیحیەتی یەکەمدا بزوتنەوەیەکی سوشیالیستی ببیننەوەن هروەکو چۆن لە یەکسانیەتی مەسیحیەتدا جۆرێك لە کۆمۆنیسیەتی بەراییان دەبینیەوە. ئەمەیش بە سروشتی حاڵ بیرکردنەوەیەکی هەڵە یان بە هەڵە حاڵیبوونە لە جەوهەری شتەکان.

کەسێتی و "تاکی کۆمەڵایەتی"

لە مێژووی ئەوروپادا بیرۆکەی تۆبیا گەڕێنراوەتەوە بۆ مەسیحیەت[١٧]، ئەمەیش حەقیقەتێکی تراژیدیە لە مێژودا. "شاری خۆر"ی "کامبا نیللا" نموونەیەکە لە تێڕوانینێکی دژ بە مەسیحیەت ئەمیش لەبەر ئەوەی کە مەملەکەتی زەوی بەهەند دەگرێت لە بری مەملەکەتی ئاسمانی، بەپێی ئەمەیش ئەوا مامەڵە لەگەڵ کۆمەڵگە دەکات نەك لەگەڵ مرۆڤدا. "شاری خۆر" نکوڵی کردنە لە ئامانجە بنەڕەتیەکان لە مەسیحیەتدا. ئەمەیش سەرەتای سەرهەڵدانی تیۆرە ئابوریی و کۆمەڵایەتیەکانە لە ئەوروپادا.

ئایین بەرەو رێکخستنی جیهانی دەرەکی ناچێت. بەڵکو بریتیە لە شعورو پابەند بوون، نەخۆش گوزەراندنی مادییەو نە رێگەیەکیشە بۆ گوزەرانێکی باشتر. مەسیح چاکسازێکی کۆمەڵایەتی نییە، وەکو چۆن شۆڕشی فەرەنسی و پێش کەوتنی زانستی فاکتەرێك نەبوون بۆ گەیشتن بە نموونە باڵاکانی مەسیحیەت لە ئاشتی و خۆشەویستی. مەسیح خەریك بوو بە چارەنووسی نەفسی مرۆڤایەتی و رزگاربوونەوە، لە کاتێکدا تۆبیا تەنها خەونێکی مرۆیی سادە بوو لە بارەی کۆمەڵگەیەکی نموونەییەوە کە گونجان و ئاشتی هەتا هەتایی باڵی بەسەردا بکێشێت. لێرەدا شتێکی هاوبەش نیە لە نێوان ئایین، وەکو مێژوو بۆ شەهیدانی مرۆڤایەتی، وە لە نێوان "سەرکەوتنێکی" وەهمی سادەی تۆبیادا، یەکەمیان ئینتیمای بۆ مەملکەکەتی ئاسمان هەیە، بەڵام دووەمیان ئینتیمای بۆ مەملەکەتی زەوی هەیە، هیچ هاوبەشییەکیش نیە لە نێوانیاندا.

دراما بیرۆکەی "ئاسایشی کۆمەڵایەتی" ناناسێت، تۆبیاش بیرۆکەی نەجابەتی مرۆیی ناناسێت. لەبەرئەوە "مارکس" لە بارەی "فریودراوەکانەوە" دەدوێت و، "دستویفسکی"یش لە

بارەی "زەلیل و سەرزەنشت کراوانەوە"[١٨]. "تۆبیای کۆمەلایەتی ئەو پەیوەندیانە پەرچ دەکاتەوە کە خەڵك وا لیٚ دەکات بۆ ئەوەی ئازاریٚکیشن و فریوبدریٚن، لە کاتیٚکدا یاسای سروشتی ئەو پەیوەندیانە بونیاد دەنیٚت کە تیٚیدا زەلیل و سەرزەنشت کراوان نەبن[١٩].

لە کاتیٚکدا "کامبانیللا" رۆمانەکەی لە بارەی کۆمەڵگەی نموونە (میثالی)یەوە دەنووسی، بیٚگومان کاریگەر بوو بەو دەستەواژە مەسیحیەی کە دەڵیٚت "دراوسیٚکەتت خۆش بویٚت" بەلاّم ئەم قەشە هەژارە، بە هەموو سۆزیٚکیەوە، نەیتوانی کە لە کۆمەڵگە نموونەییەکەیدا ئەوە ببینیٚت کەوا خەڵکی نە بوونە دراوسیٚ و هاوەڵی یەکتری بەڵکو لە ناوچوون.. لە نیٚوان پەیوەندیەکانی بەرهەم هیٚنانو بەکاربردن و دابەش کردنی کریٚکاراندا پەرتەوازە بوون. دراوسیٚکەی هەستی نە بە خۆشەویستی و نە بە رقی کرد. نە چاکە کار بوو نە خراپ کار، نە خاوەنی رۆح.. بەڵکو تاکیٚکی وونە، ئەگەر کاملیٚش بیٚت.. تاکیٚکە لە ناو "شاری خۆر"دا جیٚگەیەکی هەیە، وەزیفەیەکی هەیە کەوا لە بیٚشکەوە هەتا دەچیٚتە گۆڕەوە خەریکی بەجیٚگەیاندنیەتی.

ئەگەر ئەمەیش دەروازەی تۆبیا بیٚت، ئەوا بە شیٚوەیەك خۆی دەردەخات وەکو ویٚنەی یەك لای حەقیقەتەکە، کە دراما لایەنەکەی تری پیٚك دەهیٚنیٚت. بۆ نموونە کارەکانی "شکسپیر" و "دستویفسکی" ویٚنای ئەم لایەنەی تر دەکەن، چونکە ویٚنای جیهان ویٚنا دەکەن وەکو دراما. لە رۆمانەکانی "دستویفسکی"دا دەرونی مرۆڤایەتی لەناو ئیٚش و ئازارە زۆرەکانیدا بەدیار دەکەویٚت و بەرز دەبیٚتەوە، گرفت و روداوە ناوخۆییەکانی بەشیٚوەیەك گەورە دەبن کەوا جیهانی دەرەکی بە هەموو ئەو دەوڵەمەندی و هەژاری و دەوڵەت و دادگایانەو ئەو سەرکەوتن و تیٚك شکانانەی تیٚدایە.. وەکو وەهمیٚك دەردەکەویٚت کە لە پەراویٚزی واقیعدا بیٚت. ویٚنەی جیهان لە روانگەی دراماوەو ویٚنەی لە روانگەی تۆبیاوە هیچ شتیٚکی هاوبەشیان لە نیٚواندانی‌یەو هەردوکیان لە دوو لایەنی دژ بە یەکدان، دژ بەیەك دەوەستنەوە وەکو (چەند) لەگەڵ (چۆندا)، وە مرۆڤ لەگەڵ کۆمەڵگەداو ئازادی لەگەڵ پیٚویستیدا لە هەمان پەیوەندیەکی دژی لەو شیٚوەیەدان. لە تۆبیادا ئەوەی دەبینریٚت تەنها جیهانە، بەلاّم مرۆڤ، ئەوا خالیٚکی پەراویٚزیە تیٚیداو یارمەتی دەرك پیٚکردنی فۆرم و پلان دەدات. لە درامادا مرۆڤ لە گەورەییدا هەموو جیهان تیٚیدا نوقم دەبیٚت و دەیگۆڕیٚت بۆ دیدیٚك یان دیمەنیٚك یان بۆ تەنها وەهمیٚك[٢٠].

تۆبیا راستە بە رادەی ئەو راستیەی کە هەیە لەو بیرۆکەیەدا و دەڵیٚت مرۆڤ "ئاژەڵیٚکی خاوەن عەقڵە". لە راستیدا تۆبیا لە دو هەقیقەتەوە سەرچاوەی گرتوە کە هەردوکیان گەشەکردوی خودی ئەم جیهانەن، کە ئەوانیش: خواستەکانی مرۆڤ کە (هەمیشەیش خواستە سروشتیەکانن)، و هەروەها زیرەکی مرۆڤ (یان ئەو تەماحەی کە هەیەتی بۆ ئەوەی خواستەکان بە شیٚوەیەکی عەقلاّنیانە بهیٚنیٚتە دی). لەبەرئەوەی مرۆڤیش هەمیشە خواستی هەیە بە بەردەوامی، ئەوا پیٚویستە لە سەری لەناو کۆمەڵگەدا بژی، وە لەبەرئەوەی بونەوەریٚکی زیرەکە ئەوا تەماحی بونیادنانی باشترین و ریٚکخراوترین کۆمەڵگە دەدات. بەو مانایەی کۆمەڵگەی (جەنگی هەمووان دژ بە هەمووان) حوکمی ئاوابوونی بەسەردا دراوە. بنەماکانی کۆمەڵگای نموونەیی بریتیی نین لە ئازادی یان فەردییەت، بەڵکو بریتین لە سستەم و هاوشیٚوەیی[٢١].

لەژێر رۆشنایی ئەو حەقیقەتانەی پێشەوەدا، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە پەیوەندیەکی راستەوخۆ هەیە لە نێوان تۆبیاو تیورەکانی پەرەسەندندا لە بارەی بنچینەی مرۆڤەوە. هەروەکو چۆن هەمان ئەم حەقیقەتە زانای بایولوژی "ردولف فیرشو"[٢٢] تێبینی کردووە. لە راستیدا (دارون) بیرۆکە کۆمەڵایەتیەکانی بە مانایەك لە ماناکان سازاندووە، وە بۆ ئەوەی مرۆڤ گونجاو بێت بۆ ئەزموونە کۆمەڵایەتیە جۆراوجۆرەکان، یان بۆ ئەوەی ببێتە هاوڵاتیەکی لەبار بۆ هەر تۆبیایەك –ئەوا دەبێت بەپێی تیۆرەکەی "دارون" سازو رێکخراو بێت. بەڵام مرۆڤی راستەقینە، لە فەردییەت و رومانسیەتێکی یاخیدایە بەشێوەیەك کە دەست نادات بۆ تۆبیا، وە بۆ ئەوەی ببێتەئەندامێکی لەبارو شیاو بۆ کۆمەڵگە. رەنگە لەناوبردنی هەموو شتێکی مرۆیی، بەتایبەتی تر فەردیەتی مرۆڤ و ئازادیەکەی، بریتی بن لە مەرجی بنەڕەتی بۆ تۆبیا.

لەبەرئەوە، تۆبیا قەناعەتی مولحدە نەك هی باوەڕدار، بەڵام ئەگەر مرۆڤ فەردێك بێت نەك "ئاژەڵێکی کامڵ" ئەوا ئەم باوەڕیش تەنها وەهێك دەبێت. لە ساتەوەختی بەدیهێنانەوە ئیدی کۆمەڵگەی نمونەیی بویە شتێکی مەحاڵ.. ساتەوەختی "بە مرۆڤ بوون" هەر لەو ساتەوەختەوە مرۆڤ روبەڕوی ململانێیەکی ئەبەدی بویەوە کەوا دوودڵی و تێك شکان لە هێنان و بردنیایەتی.. ئەمەیش بریتیە لە درامای مرۆڤایەتی. (و قلنا اهبطوا بعضكم لبعض عَدو..)[٢٣] کۆمەڵگەی نموونەیی زنجیرەیەکی بەردەوام و ماندوکەر و کۆتایی نەهاتووە.. زنجیرەیەکە تێیدا کەسێتی مرۆڤەکان دادەماڵرێت دوای نەوە.. زنجیرەیەکە تەنها بەرهەم هێنان و بەکاربردنی تێدایەو پاشانیش تیاچوون لەناو تاریکاییەکانی مردندا.. یان نەمرییەکی (هەڵە). حەقیقەتی بەدیهێنان و ئیرادەی خوای گەورە لە بوونی مرۆڤدا، وایان کردوە کە ئەم میکانیزمە وەهمی و مەحاڵ بێت. لێرەوە دەمارگیری هەموو تۆباویەتەکان هاتوون دژ بە ئایین و تنکوڵی کردنی ئولوهیەت. بەو شێوەیەیە، لە کاتێکدا پێغەمبەرانی تۆبیا بانگەشەی ئەوەیان کرد کە کۆمەڵگەو بەرژەوەندیەکانی بریتین لە بەهای باڵا، ئەوا خوا وویستی مرۆڤ خاوەنی ئەو بەهایە بێت. خودا ئازادی بەخشیە مرۆڤ بۆ ئەوەی ئەم جیهانە بکاتە فیتنە، وە بۆ ئەوەی جەخت لەسەر ئەوە بکاتەوە کە مرۆڤ و رۆحی مرۆڤ بریتین لە بەهای باڵا کە لەسەرو هەموو باڵاکانەوە[٢٤].

ئەو بیروباوەڕی کە پێی وایە بەدیهاتنی تۆبیا شتێکی مومکینە، گەشبینیەکی ساویلکانەیە لەسەر نکولی کردنی دەرونی مرۆڤایەتی وەستاوە. ئەوانەیش رۆحی مرۆڤایەتی و کەسێتی مرۆڤایەتی پشت گوێ دەخەن هەر ئەوانەن کە بڕوایان بە "دەستەمۆکردنی" مرۆڤ و ریزکردنی لەناو کۆمەڵگەدا هەیە بۆ ئەوەی ببێتە پارچەیەك لە ئامێری کۆمەڵایەتی.

بە پێچەوانەی ئەمەیشەوە، ئەگەر بڕوات بە رۆحی مرۆڤ هێنا، ئەمەیش بە شێوەیەکی کرداریی مانای ئەوە دەگەیەنێت کە ووشیارییت بە بوونی پانتاییەکی گەورە کە تێپەڕاندنی زەحمەتە لە سەرپێچی و گومان و ترس و یاخی بوون. ئەگەر زانیت تایبەتی ترین تایبەتمەندی مرۆڤ فەردیەتەکەیەتی کە ناتوانێت دەستبەرداری ئەو حاڵەتە بێت، ئەوا مەحاڵی لە قاڵبدانی مرۆڤ یان دەستەمۆوماڵی کردنیت بۆ دەردەکەوێت، ئەو هەر ئەوەندە ژیانی خۆش گوزەرانی و ئارامی بەدەست هێنا هەتا لێی دەبێزرێت و ئیدی بە لاقرتیەوە لەو حاڵەتەوە دەڕوات بەرەو گەڕان بە شوێن ئازادی و مافە مرۆڤایەتیەکانیدا. مرۆڤ "ئاژەڵێکە رەتی ئەوە دەکاتەوە کەوا بێت".

تۆبیاو خێزان

خێزان شانەی بنەڕەتی نیە بۆ کۆمەڵگە وەکو هەندێك لە دەستورە کۆنەکان بانەگەشیان بۆ کردوە[٢٥]. خێزان و کۆمەڵگە دوو شتی دور لە یەکن، ئەمەیش لەبەرئەوەی بنەمای پەیوەست کردن لە خێزاندا بریتیە لە خۆشەویستی و عاتیفە، بەلاّم لە کۆمەڵگەدا بریتیە لە بەرژەوەندی یان عەقلّ وە یان هەردوکیان پێکەوە.

هەموو پلەیەکی پەرەسەندن لە کۆمەڵگەدا لە بەرامبەریدا دەبێتە هۆی بەرتەسك بوونەوەی خێزان بە هەمان ڕێژە، لە حاڵەتێکدا ئەگەر بنەمای کۆمەڵایەتی بەهەموو دەرئەنجامەکانیەوە جێبەجێ کرا –واتە گەیشتە حاڵەتی تۆبیا– ئەوا خێزان ئیدی لەناو دەچێت. خێزان، بەو پێیەی دایەنگەی پەیوەندیە رومانسی و کەسێتی‌یە خزم و لێك نزیکەکانە، ئەوا لە دژایەتیدایە لەگەڵ هەموو بنەماکانی تۆبیادا. "ئینگلز" دان بەم حەقیقەتەدا دەنێت و دەڵێت: "خێزان لە مێژووی بەرایی‌یەوە هەر لە زەمەنی کۆنەوە بەرەو چوونەوە خۆیەکی ڕێژەیی دەچێت لە ڕێگەی تەسك بوونەوەی بەردەوامی بازنەکەیەوە. لە ڕاستیدا ئەم بازنەیە لە بنەڕەتدا لە تێکڕای خێڵ پێك دەهات، وە لە چوارچێوەیدا هەردوو رەگەزەکە پەیوەندی ژن و مێردیان هەبوو، پاشان پرۆسەی دورخستنەوە ڕێڕەوی خۆی وەرگرت و دەستی پێ‌کرد، لە پێشەوە لە خزمە دورەکانەوە دەستی پێ کرد و پاشان وردە وردە بەرەو خوارتر هات هەتا گەیشتە نزیك ترین خزمەکانی خێزان.. ئەم بازنەیەش بەردەوام لە بچوك بونەوەدایە بە شێوەیەك وا لیّ دێت کۆمەڵگە لە پەیوەندیەکی خێزانی مەحاڵدا دەبێت لە لایەنی کرداریەوە. وە لە کۆتایدا وای لیّ دێت کە تەنها تاك دەمێنێتەوە لەگەڵ پەیوەندیەکی بەرەڵادا (بە رەگەزەکەی ترەوە).. لە ئەنجامی ئەم پرۆسەی هەڵوەشاندنەوەیەشدا ئیدی پەیوەندی ژن و مێردایەتیش نامێنێت و دەوەستێت"[٢٦].

وەکو هەر شتێکی تر لە تۆبیادا –ئەوا سك پڕی و مناڵ بوون بە دورە لە هەر جۆرە سۆزو عاتیفەیەك، لەبەرئەوەی تەنها وەزیفەیەکە یان شێوەیەکە لە شێوەکانی بەرهەم هێنان. یا ئەگەر پەرەگرافێك لەو بارەیەوە لە (کۆمارەکەی ئەفلاتون)دا بخوێنینەوە: "پێویستە ژنانی تەمەن بیست ساڵ هەتا چل ساڵ، بخرێنە ژورێکی تایبەتیەوە لەگەڵ پیاوانی تەمەن بیست و پێنج ساڵ هەتا پەنجاو پێنج ساڵ. ئەو منداڵانەش لە دەرئەنجامی ئەمەوە لە دایك دەبن پێویستە لە پەیمانگاکانی دەوڵەتدا پەروەردەو فێر بکرێن، ڕێیان پێ نادرێت دایك و باوکی خۆیان بناسن. وە ڕێکەی پەیوەندیە سێکسیەکان دەدرێت بۆ ئەو ئافرەتانەی تەمەنیان لە بیست ساڵ کەمترەو ئەو پیاوانەیش تەمەنیان لە پەنجا ساڵ زیاترە، بەلاّم ئەنجامی ئەم خۆشەویستیە پێویستە لەناو ببرێت، وە ئەگەر منداڵێکیش لە ئەنجامی ئەم پەیوەندیەوە لە دایك بوو، ئەوا پێویستە بەجی بهێڵرێت هەتا لە برساندا دەمرێت. چونکە ژیانی خێزانی و خۆشەویستی خێزانی هەر دەبێت لەناوببرێت[٢٧].

"ئینگلز" رونترە لەمەدا، ئەوەتا دەڵێت: "فاکتەرەی یەك لاکەرەوە لە مێژوودا بە پێی مەزهەبی مادی –بریتیە لە بەرهەم هێنان و دوبارە بەرهەم هێنانەوە بۆ خواستەکانی ژیانی

راســـەوخۆ، بەرهـــەم هێنـــانیش پرۆســـەیەکی دوو لایەنـــە: روی یەکـــەمی، بەرهـــەم هێنـــانی ئامرازەکانی بوون دەگرێتەوە لە شمەکی خواردن و جل و بەرگ و شوێنی نیشتەجێ بوون، و ئامرازەکانی بەرهەم هێنان. روی دوهەمیشی، پێك دێت: لە بەرهەم هێنانی خودی کائینە بەشەریەکان –واتە زۆربوونی جۆر"[٢٨]– پاشان "ئینگلز:" بەردەوام دەبێت و دەڵێت: "دەبێتە شتێکی رون و بەڵگەنەویست کە بۆ رزگارکردنی ئافرەت هەر دەبێت بۆ ئەمە مەرجی یەکەم جیبەجێ بکرێت کە بریتیە لە خستنە ناوەوەی هەموو ئافرەتان بۆ ناو بواری چالاکی گشتی، ئەمەیش مانای ئەوە دەگەیەنێت خێزانی دابڕاو و گۆشەگیر وەکو یەکەیەکی ئابوری و کۆمەڵایەتی هەڵوەشێنرێتەوە.. وە بە گۆڕینی ئامرازەکانی بەرهەم هێنان بۆ موڵکداری گشتی ئەوا رۆڵی خێزان دەوەسێت لەوەی کە ببێتە یەکەیەکی ئابوری بۆ کۆمەڵگە. ئەوکاتەیش بەڕێوەبردنی ماڵەکان دەبێتە پیشەسازیەکی کۆمەڵایەتی.. فێرکردنی منداڵان و سەرپەرشتی کردنیان دەبێت کارێك لە کاروبارەکانی گشتی.. کۆمەڵگەش چاودێری هەموو منداڵەکان بە یەکسانی دەکات، ئیدی ئەو منداڵانەی شەرعی بن یان منداڵی ناشەرعی[٢٩].

زیاد لە مەیش مارکس بەرەو ئەوە دەڕوات کە لە ناوبردنی خێزان یان لاواز و قەتیس کردنی، واتە سازکردنی مرۆڤ بۆ کۆمەڵگە، یان گۆڕینی بۆ "بونەوەرێکی کۆمەڵایەتی بە هەموو لایەنێکیەوە" بەمەیش هەموو بنەچەکانی بوونی مرۆیی، لە کۆمەڵایەت و مادی و مەعنەویەوە، لە خێزانەوە دەگۆڕێت بۆ کۆمەڵگە. بەڵام "سیمون دی بوڤوار" ژنە نوسەری فەرەنسی ناسراو بە چالاکیەکانیدا لە بواری رزگارکردنی ئافرەتان لە فەرەنساو دەرەوەی فەرەنسادا –ئەوا کەسێکی تەواو راکشاوە لە بۆچوونیداو، لەو بارەیەوە دەڵێت: "ئافرەت بە کۆیلەیەتی دەمێنێتەوە هەتا ئەو کاتەی خورافەی خێزان و خورافەی دایکایەتی و غەریزەیی باوکایەتی لەناو دەبرێت"[٣٠].

شارستانیەت تەنها نابێتە هۆی لەناوبردنی خێزان لە لایەنی تیۆریەکەیەوە، بەڵکو ئەمە لە واقیعشدا پراکتیزە دەکات. یەکەمجار پیاو بوو خێزانی بەجێ هێشت و پاشان بە شوێنیدا ئافرەت و دواجاریش منالان. دەتوانین لە چەندین لایەنیشەوە ئەم پرۆسەی لەناوبردنی خێزانە بەدی بکەین.. بۆ نموونە ژمارەی حاڵەتەکانی ژن هێنان و دروست کردنی خێزان لە کەم بونەوەیەکی بەردەوامدایە، لەگەڵ زیادبوونی حاڵەتەکانی تەڵاق دا، هەروەها زیاد بوونی ژمارەی ئەو ژنانەی کاردەکەن، بەرزبوونەوە ژمارەی ئەو منداڵانەی بە شێوەیەکی ناشەرعی لەدایك دەبن، هەروەها زیادبوونێکی بەردەوامی ژمارەی ئەو خێزانانەی کە تەنها دایك بەڕێوەیان دەبات.. هتد[٣١]. پێویستە لێرەدا ئەوەیشی بۆ زیاد بکەین، ژمارەی ئەو کەیبانووە بێوەژنانە کەم تەمەنانەی کە بە هۆی زۆربوونی روداوەکان و بەرزبوونەوەی قوربانیەکانی جەڵتەی دڵ و نەخۆشیەکانی شێرپەنجەوە، کە هەموو ئەمانەیش پەیوەندیەکی توندیان هەیە بە شێوازەکانی ژیانی شارستانیەوە.

لە ساڵی ١٩٦٠دا ژمارەی حاڵەتەکانی مارەبڕین لە "کالیفۆرنیا" یەکسانە بە ژمارەی حاڵەتەکانی تەڵاق. بە شێوەیەکی زۆر خێرایش ئەم رێژەیە دەگوێزرێتەوە بۆ ناوەندەکانی تر لە بەرزترین ناوەندەکانی شارستانیەت لە جیهاندا. بەو شێوەیە، رێژەی حاڵەتەکانی تەلاق

بەرزبویەوە بۆ حاڵەتەکانی ژن هێنان، بەرزبوونەوەیەکی کتووپڕو جێگیر لە هەموو شوێنەکاندا، بۆ نموونە ئەم ڕێژەیە لە ئەمەریکادا لە ساڵی ١٩٦٠ بریتیە لە ٢٦٪، وە لە ساڵی ١٩٧٥دا ئەم ڕێژەیە بەرزبویەوە بۆ ٤٨٪. هەروەها لە یەکێتی سۆڤیەتدا ساڵی ١٩٦٠ ڕێژەی حاڵەتەکانی تەڵاق بۆ ژن هێنان ١٠٪ بوو، ئەم ڕێژەیە لە ساڵی ١٩٧٣دا بەرزبویەوە بۆ ٢٧٪. لە سویسرایش لە ماوەی ئەم دە ساڵەی دوایدا ژمارەی حاڵەتەکانی تەڵاق دو ئەوەندە زیادی کردوە [٣٢] ە لە کاتێکدا لە پۆڵەندا لە ماوەی ئەم بیست ساڵەی دوایدا چوار ئەوەندە زیادی کردوە. وە لە ماوەی سێ دەیەی (١٩٤٥–١٩٧٥) ژمارەی حاڵەتەکانی تەڵاق لە (چیکۆسلۆڤاکیا"دا سێ ئەوەندە زیادی کردوە. وە لە (براگ) لە نێوان هەر سێ حاڵەتێکی ژن هێناندا، یەکێکیان چارەنووسی بە تەڵاق دەگات. وە لە ڕاپرسیەکدا کە لە فەرەنسا ئەنجام درا لە نێوان کچانی خوێندنگاکاندا، تێیدا ڕێژەی ئارەزو بۆ سەربەخۆیی و ژیانی بەرەڵایی، لەسەرو ڕێژەی هەموو خواستەکانەوە بوو، لە کاتێکدا خواستی شوکردن لە خوارەوەی لیستەکەدا هاتبوو[٣٣].

"پەیمانگای ستۆکهۆڵم بۆ توێژینەوەی کۆمەڵایەتی" ئەنجامی ئامارێکی بڵاوکردبویەوە کە ساڵی ١٩٧٢ ئەنجامی دابوو لێیەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت ئەو ئافرەتانەی کە دەچن بۆ خانەکانی لەش فرۆشی، لە زۆربەی حاڵەتەکاندا، ئەو ئافرەتانەن کە دەست کورتن، تەنها لەبەر ئەوەیش ڕاهاتوون لەسەر لەش فرۆشی کە ئەم شێوازەیان لە شێوازەکانی ژیانی بەرەڵایی بەلایانەوە خۆشترە.

هەروەها بەپێی ئەو بەیاننامانەی کە وەرگیراون لە "ئەنجومەنی کۆمەڵایەتی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە"، (Lw(Ecosoc بەشداری کردنی ژنان لە ژیانی ئابوریدا لە ماوەی ئەم بیست و پێنج ساڵەی دوایدا بە شێوەیەك گەشەی کردوە زیاتر لەوەی کە چاوەڕوان دەکرا. لە ساڵی ١٩٧٥دا ڕێژەی ژنانی کارگەر لە فەرمانبەریدا ٣٥٪ بوو لە کۆی گشتی هەموو کرێکاران، دەکرێت بوترێت کە ڕێژەی ژنانی کارگەر لە یەکێتی سۆڤیەتدا بریتیە لە ٨٢ ژن لەهەر ١٠٠ ژنێك کە توانای کارکردنیان هەیە. ئەم ڕێژەیەش لە ئەڵمانیای ڕۆژهەڵاتی "پێشوو"دا گەیشتە (٨٠٪)، پاشان بە شوێنیدا بولغاریا بە ڕێژەی (٧٤٪) و پاشان مەجەر (٧٣٪) و ڕۆمانیا (٧٣٪) و بولندا (٦٣٪)، بە شوێنیشدا هەریەکە لە فنلنداو سوید و تیشکوسلوڤاکیا و دانیمارك و یابان دێت. بەڵام لە کۆی ئەو دەوڵەتانەی کە ئینگلتراو سویسراو نەمساو ئەمریکاو ئەڵمانیای ڕۆژئاوا (پێشوو)، ئەوا نزیکەی نیوەی کۆی ئەو ژنانەی کارگەرن (لە نێوان ٤٩–٥٢٪)دایە. ئەوەیش تێبینی دەکرێت کە ڕێژەی ئیش پێکردنی ژنان زیاترە لە دەوڵەتە شیوعیەکاندا لەچاو وولاتەکانی تردا، سەرەڕای ئەمەیش ئەو وڵاتانە زیاتر پێش کەوتووتر نین لە نێوان ئەو وڵاتانەی تردا کە لە پێشترەوە ناومان هێنان. دیارە ئەمەیش دەگەڕێتەوە بۆ کاریگەری ئایدیۆلۆژیەتی شیوعیەت و هەڵوێستی لە بەرامبەر خێزان و دامەزراندنی ژناندا. لێرەدا حەقیقەتێکی تری هاوشێوەیەش هەیە کە ناتوانرێت تەنها بە پەرەسەندنی تەکنولوژی تەفسیر بکرێت، ئەویش ئەوەیە کە لە یەکێتی سۆڤیەت و هەروەکو لە ئەمەریکایشدا هەیە ژمارەیەکی زۆر لەو منداڵانەی کە ناشەرعین دەگەنە ڕێژەی (١٠٪). یەکێتی سۆڤیەتی پێشوویش* پلەی

یەکەم داگیردەکات لەم گرفتەدا لەناو وولاّتانی جیهانی پێشکەوتوودا، هۆکارەکەیش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئاراستەی شارستانیەتی گشتی لەویّ تێپەڕیوە بەرەو هەڵوێستێکی ئایدیۆلۆژی نێگەتیڤ بەرامبەر مەسەلەی ژن هێنان و خێزان.

دیاردەی لێك هەڵوەشانی پەیوەندی خێزان لە چین و کۆریا دەرئەنجامی هەمان ئەم هۆکارانەیە. بۆ نموونە لە چین، بە ملیۆنان خێزان لە حاڵەتی لێك دابڕاندا دەژین: باوك لە بەشێکی دەوڵەتدا کاردەکات و دایك لەگەڵ منداڵەکاندا لە بەشێکی تردا، تێکڕای خێزانیش ناتوانن یەك بگرنەوە تەنها لە ساڵێکدا جارێك نەبێت، هۆی ئاشکرای ئەمەیش دەگەڕێتەوە بۆ پێویستی ئابوری یان بەرژەوەندی گشتی.

بەپێی هەندێك لەو لێکۆڵینەوە ئامارییانە لە ئەمەریکادا، دەرکەوتووە کە ژمارەی ئەو منداڵانەی هەڵهاتوون لە ماڵەکانی خۆیان بە شێوەیەك زیادی کردوە لە ماوەی ئەم پێنج ساڵەی دوایدا، بە رادەی ٢ ملیۆن منداڵ لە ساڵی ١٩٧٦دا.

لە نموونەی ئەم جۆرە رەوشە نالەبارو داڕماوەیشدا بە تەمەنەکان خۆیان لە خراپترین حاڵدا دەبیننەوە، گەورە ساڵان هەمان مافەکانی گەنجانیان هەیە لەم جیهانەدا، بەلاّم شارستانیەت(*)، کە بەتاڵ بووەتەوە لە پێوەرە ئەخلاقیەکان، هیچ شتێك ناناسێت بێجگە لە پاڵنەرە عەقلاّنیەکان نەبێت، ئەم جیهانە دەپێوێت لەسەر پێوەری گەنجان و میزاجی ئەوان. پزیشکێکی دەرونی یوگسلافی دەڵێت: "لەسەر شانۆی چێژدا گەورەترین بوار هەیە بۆ زۆرترینی ئەو کەسانەی بە گوڕو چالاکن –ئەوانیش بریتین لە لاوان و لەش ساغەکان". ئەو بارودۆخانەی کەوا سێکس دەخاتە سەرو هەموو بەهاکانەوە ئەوا –بە سروشتی حاڵ– هەموو رویەکی موجامەلەو دواندن دەکاتە لاوان، هەموو رویەکی گاڵتەپێکردنیش دەکات گەورە ساڵان. لەو رەوش و بارودۆخەدا راگەیانرا کە رێزگرتنی گەورە ساڵان لە گەورەترین دەمارگیریەکانمانە، لە کاتێکدا ئەگەر رۆحی مرۆڤایەتی بوونی نەبێت و هیومانیزم چەمکێکی بێ بەها بێت، ئەوا گەورە ساڵان کەمترین شتانێکن پێویستمان پێیان دەبێت لەم جیهانەدا. ئێمە لێرەدا لە بەرامبەر پەیژەیەکداین بۆ بەهاکان، نە ئاپین هەڵوێستی خۆی دەگۆڕێت لە پەیژەی ئەو بەهایانەو، وە نە شارستانیەتیش لێی دادەبەزێت.

هەموو ئاینەکان وایان داناوە بەوپێیە کە خێزان هێلانەی پیاوە، دایکیش مامۆستای یەکەمەو ناکرێت بگۆڕێت بە کەسێکی دیی یان دەزگایەك تر، بەلاّم تۆبیا، ئەوا بەردەوام بە رەواج پێدانەوە باس لە فێرکردنی کۆمەلاّیەتی و دایەنگاو خانووی منالاّن و شتانی لەو شێوەیە دەکات. بە چاوپۆشیش لە راوبۆچوونی تایبەتیمان لە بوونی ئەو دەزگایانە، ئەوا شتێکی هاوبەش لە نێوان هەموویاندا هەیە ئەویش بریتیە لە نائامادەگی دایك و خستنی منالاّنە بۆ ژێر چاودێری فەرمانبەران.

(ئەفلاتون) یەکەم کەس بوو کە تۆبیای داهێنا کە بریتیە لە (کۆمارەکەی)، هەروەها یەکەم کەس بوو پێناسەیەکی رێك و پێکی بیرۆکەی فێرکردنی کۆمەلاّیەتی کرد. ئەم بیرۆکەش رەنگی دایەوە لە نووسینی سوشیالیستەکاندا لە ماوەی هەردوو سەدەی نۆزدەهەم و بیستەمدا.

ئەمەیش دیاردەیەکی مەشروعە، مادام مرۆڤ "ئاژەڵێکی کۆمەڵایەتی" بێت "وەکو بەشێك لە وجودیشی ئەم بیرۆکەیە راستە" ئەوا مەشق پێکردن و فێرکردنی کۆمەڵایەتی و دایەنگەو، ئەوەی پێ دەڵێن کۆمەڵگەی نموونەیی (میثالی)، کۆمەڵە چارەسەرێکی گونجاون. بەڵام خۆشەویستی باوکایەتی و خێزان، فێرکردنی ئایینی و هونەری، فەردییەت و ئازادی جگە لە رۆمانسیەتێکی (فضولی) لە کۆمەڵگەیەکی نموونەییدا کە هەر کەسێك تێیدا ئیش و کارەکانی خۆی بەبێ هەڵە رادەپەڕێنێت شتێکی تر نیە، لەم سستمە کامڵەدا یان ئەو میثالیەتەی کە بەرپایە لەسەر هاوشێوەی کردنی تەواو "مەبەست لە هاوشێوەیی ئەوەیە کە دووشت یان زیاتر وەکو یەکێکیان لێ بکرێت لە روی ئەرك و وەزیفەو ماهیەتەوە بۆ نموونە ئەو خشتانەی کە دواجار خانوویەك دروست دەکەن هەموویان یەك شێوەو یەك ئەرك و یەك ماهیەتیان هەیە "و.کوردی". لە کۆمەڵگەیکی وادا ئەوەی دایك و خێزان پێی هەڵدەستن بریتین لە وروژاندنی کێشەو گرفت و پێکدادان.

دایك مرۆڤ دەخاتەوەو پەروەردەی دەکات، بەڵام دایەنگە ئەوا ئەنداامێك دەسازێنێت لە کۆمەڵگادا، هاووڵاتیەك دروست دەکات دانیشتووی تۆبیا بێت. دایەنگە کارگەیەکە یان ئامێرێکی فێرکردنە. لە شەستەکاندا "ستانسلو جستراڤۆڤیتش سترومیلین" نوسویەتی و دەڵێت: "ئێستا کە ئەولەویەتی رەهامان بەخشیوە بە شێوازەکانی کۆمەڵایەتی بۆ فێرکردن لەسەرو هەمووشێوازەکانی ترەوە، ئەوا پێویستە لە سەرمان ئەم شێوازانە لە داهاتوودا بەخێراییەك بڵاوی بکەینەوە کە بتوانین لە ماوەی ١٥-٢٠ ساڵدا وای لێ بکەین فەراهەم بێت بۆ هەموو هاووڵاتیان کە لە بێشکەوە دادەبەزن هەتا تەمەنی پێگەیشتنیان".

پاشان ئەم ئەکادیمیە پایە بڵندە بە شانازیەوە پەرە بە روئیا ترسناکەکەی دەدات و دەڵێت: "هەموو هاووڵاتیەکی سۆڤیەتی پاش بە جێهێشتنی نەخۆشخانەی منداڵ بوون، دەخرێتە دایەنگەو پاشان دەنێرێت بۆ قوتابخانەی پێش سەرەتایی یان "خانەی منالان"، پاشان بۆ قوتابخانەی ناوخۆیی، وە لەوێ بڕوانامەی پێ دەدرێت بۆ ئەوەی خاوەن ژیانی سەربەخۆی خۆی بێت.. پاشان دەنێرێت بۆ کارگە یان بۆ پەیمانگەیەك بۆ خوێندنی باڵا".. بەو شێوەیە نە دایك دەبینین و نە خێزان، ئێمە شتێك نابینین کە بوونی نەبێت. لە بری پەروەردە یان پێگەیاندنی مرۆڤ، روبەڕوی پرۆسەیەکی تەکنولۆژی دەبینەوە وەکو ئەوەی ئێمە خەریکی بەرهەم هێنانی مریشك بین. بەهای ئەم هەڵوێستە "شارستانیەش" بەرامبەر خێزان ئەو دەستەواژە مارکسیە بەناوبانگە لە کتێبی "سەرمایە"دا پێمان ئاشنا دەکات کە دەڵێت: "منداڵان لە هەردوو رەگەزەکە پێویستە بپارێزرێن لە دایك و باکیان". هەندێك بەڵگەو نموونە هەن دەکرێت بهێنرێنەوە کە ئاماژە دەکەن بەوەی کە یەکێتی سۆڤیەت لە هەڵوێستی خۆی گۆڕیەوە بەرامبەر مەسەلەی خێزان، بەڵام ئەمە دادەنرێت "لە چوارچێوەی ئایدیۆلۆژیدا" بە جۆرێك لە لادان. بەڵام ئەگەر هاتوو قسە کردنمان لە بارەی بنەماکانەوە بوو، ئەوا جەوهەری مەسەلەکە لەوەدا نەشاراوەتەوە. کە نەفرەتی خێزان لە لای "ئینگلز" یان "ستروملین" راستە یان هەڵەیە، بەڵکو لەوەدایە ئایا "ئینگلز" دەتوانێت هەڵوێستێکی پێچەوانەی هەبێت لەسەر

خێزان بە تەواوەتی؟ ئەمەیش لەبەرئەوەی "ئینگلز" تەنها دەرئەنجامەکانی لە شارستانیەتێکی خاوەن یەك شێوازی جێگیرەوە وەردەگرێت (یان لە تۆبیا.. کە ئەویش هەمان شتە).

شارستانیەت نایەتەدی بەشێوەیەکی کامڵ و تەواو تەنها بە زاڵ بوون نەبێت بەسەر کەسێتی مرۆڤایەتیدا.. چونکە مرۆڤ و کەسێتی‌یەکەی ناگونجێن لەگەڵ ئامێرو بیناو دام و دەزگاکانیدا، وە لەگەڵ هەرەوەزیەکانی و بەرژەوەندیە گشتی‌یەکانیدا، لەگەڵ دادپەروەری دەوڵەت و ستەمەکەیدا..

ئەمەیش هۆکاری سەرهەڵدانی ئەو جەنگەیە کە راناوەستێت لەنێوان مرۆڤ و لە نیوان ئەو (دوژمنایەتیە بەرنامە رێژکراوەدا)، وەکو "ئەندریە موزنسنسکی" رایدەگەیەنێت.

هەڵوێستمان لە بەرامبەر ژن و مێردیەو خێزان و فێرکردن و دایك و باوك و ئەوانەی چوونەتە ساڵەوە لەسەر دید جیهانبینیمان دەوەستێت بۆ مرۆڤ.. واتە لەسەر فەلسەفەمان بەرامبەر بە مرۆڤ. بۆ نموونە، دوو جۆر لە ژن و مێردایەتی جیاواز هەیە: لە لایەمەوە –ژن و مێردایەتیەك هەیە کە بەشێوەیەکی مەدەنی دەکرێت (وەکو سستمی ژن و مێردایەتی نوێ لە سوید)، – لەلایەکی تریشەوە– ژن و مێردایەتیەکی پیرۆزمان هەیە وەکو (ژن و مێردایەتی کاثولیکی). ئێمە لێرەدا لەوە ناکۆڵینەوە کە کام لەو دوو جۆرە راست و دروستن، بەڵکو ئەمانەوێت جەخت لە حەقیقەتێکی گرنگ بکەینەوە، ئەوەش ئەوەیە کە مەزهەبی عەقلانی ناتوانێت بڕوانێتە حاڵەتی ژن و مێردایەتی تەنها وەکو پەیمانێك نەبێت، بەلام مەسیحیەت ئەم حاڵەتە وەکو پەیوەندیەکی پیرۆز دەبینێتەوە. لەبەرئەوە لە کاتێکدا "ئینگلز" بانگەشەی ئاوابوونی خێزانی کرد، هەڵە نەبوو لە گۆشەنیگای فەلسەفە رەسمیەکەوە. بەلام زانایانی کۆمەڵناسی سۆڤیەت – ئەوانەی ویستیان سستمی خێزانی کۆن بگێڕنەوە لە وێنەی "د. ئورلانیس" و کەسانی تر ئەوانە هەڵە بوون لەبەرئەوەی مادام مرۆڤ لە "ئاژەڵێکی کامڵ" زیاتر نیە، ئەوا (پێناسەکردنە) ئەکادیمیەکەی "سترومیلین" تاکە چارەسەری راستەو دروستە.. ئێمە نازانین بەهای ناوخۆیی ئەو کەسانە چی‌یە کە ئەو کارگە سەیرە بەرهەمیان دەهێنێت، بەلام دەزانین کەوا رێژەیان لە کەم بونەوەدایە لەم رۆژانەدا بە رێژەیەکی بێزارکەر. چونکە ئافرەت حەز ناکات منداڵێکی بێت و یەکسەر پاش لەدایك بوونی لە دەستی بدات. لەبەرئەوە دەبینێت –لە هەموو ولاتە پێش کەوتووەکاندا– رێژەی لە دایك بوون بەرەو دابەزین دەچێت، ئەمەیش دەگەڕێتەوە بۆ رەوش بارودۆخی دایکان یان ئارەزوی دەربازبوون بۆ ژیانی بەرەلایی و پابەند نەبوون– ئەمەیش دەرئەنجامێکی راستەوخۆی نائامادەگی بەها ئایینی و رۆشنبیریەکان.

لە زۆرێك لە دەوڵەتە ئەوروپیەکاندا دەبینین ئەنجامی تێکڕای رێژەی لەدایك بوونەکان سلبیە "بییر سونی" مامۆستای زانکۆ لە سۆربۆن پێ‌ی وایە –کە رەگەزی سپی روبەڕوی مەترسی لەناوچوون دەبێتەوە، هاوڕاست لەگەڵ قسەکانی ئەو مامۆستایەدا دەبینین تێکڕای رێژەی لە دایك بوون لە ئەڵمانیادا لە مەترسیدایە بەشێوەیەك ئەڵمانیەکان لە سەدەی داهاتوودا لە ناودەچن. بەپێی سەرژمێریەکان کراوە پێش بینی دەکرێت دانیشتوانی فەرەنسا کە ئێستا رێژەیان دەگاتە ٥٢ ملیۆن ئەو رێژەیە دادەبەزێت بۆ ١٧ ملیۆن لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیست

و یەکدا. وایش دەردەکەوێت کە ئەم ڕێژە پێش بینی کراوانە زیادەڕۆییان تێدابێت، بەڵام بەیاننامە سەرژمێریەکان نزیکمان دەکاتەوە لە گەیشتنە ئەم ئەنجامە. بۆ نموونە ژمارەی دانیشتوانی ئەڵمانیا ساڵی ١٩٧٦ دابەزیوە، بە بەراورد لەگەڵ سەرژمێریەکانی ساڵی ١٩٧٥دا، بە ڕێژەی ٠,٣٣٪ (واتە زیاتر لە ٢٠٠ هەزار کەس)، هەروەها ڕێژەی دابەزین ساڵی ١٩٧٥، بە بەراورد لەگەڵ ساڵی ١٩٧٤، بریتیە لە٠,٥٦٪، ئەم دابەزینەیش لە بەرلین بەرزتر بوو بە ڕێژەیەك گەیشتە ١,٧٪.[٣٤]

پەرلەمانی سویدی گەیشتە ئەوەی کەوا گرنگە لە لیستی کارەکانیدا گیروگرفتی زیادبونی ژمارەی تووش بووان بە نەخۆشیە عەقڵیەکان لە ئەستۆ بگرێت. ئەمە لە وڵاتێکدا رودەدات کە تێیدا کەمترین ڕێژەی مردنی منداڵان هەیە، وە تێیدا ڕیژەی کەسانی تەمەن مام ناوەندی بەرزترین رادەیە لە جیهاندا، خوێندن تێیدا بە خۆڕاییە لە هەموو ئاستەکاندا، ماوەی ١٥٠ ساڵە ئاشتی تێدا بەرقەرارە، هیچ گیروگرفتێکی وای تێدا نییە کە پەیوەندی هەبێت بە قەرەباڵخی دانیشتوانەوە، بەرهەمی کرێکاران تێیدا بەرزترین رادەیە لە جیهاندا، هەروەها ئاستی داهاتی تاك تێیدا یەکێکە لە بەرزترین ئاستەکاندا لە جیهاندا.. لەگەڵ ئەوەیشدا پەرلەمان تێیدا نیگەرانە لە بەرزبوونەوەی ڕێژەی نەخۆشیە عەقڵیەکان، لێکۆڵینەوە لەم دیاردەیەش دەخرێتە ئەستۆی دکتور "هانز لومان" وە کە پزیشکێکی دەرونی بەناوبانگە –هەموو ئەوەیش کە دکتور لەو بارەیەوە وتی ئەوەیە کە لە سوید، زۆربەی ئەو ئافرەتانەی شوویان کردوە لە وەزیفە کاردەکەن (لە دەرەوەی ماڵدا)، لەبەرئەوە گۆڕەپانی چالاك و ئۆرگانیەتی خێزان تووشی کارگەریەکی ترسناك هاتووە: زیاتر لە ٥٠٪ی دایکان لە سوید کە منداڵیان هەیە هەتا تەمەنی سێ ساڵ لە فەرمانبەرانن، وە ٧٠٪ی ئەو دایکانەی کە منداڵیان هەیە هەتا تەمەنی ١٧ ساڵ لە فەرمانبەرانن.

"هانز لومان" لە یەکێك لە راپۆرتەکانیدا رایدەگەیەنێت و دەڵێت: "لە راستیدا توانیومانە بۆ منداڵەکانمان کۆمەڵگەیەك دروست بکەین کە لە ساردو سڕی و دوژمنایەتدا بۆ منداڵەکانمان گەیشتووەتە رادەیەکی ناسروشتی".

لە راپۆرتێکی سەرژمێری ساڵانەدا لە سوید هاتووە کە هەر یەکێك لە دوو منداڵی سویدی تاقانە منداڵە لە خێزاندا. هەمان ئەم حاڵەتەیش هەیە لە تشیکوسلوڤاکیا. بۆ نموونە ژن و مێرد لە تشیکوسلوڤاکیا وای دەبینیت ئەو خێزانەی سێ منداڵی هەیە یان زیاتر موماسەرەی خۆشی و ژیانێکی نامەعقول دەکات. لە کەشێکی ئاوادا، بەیاننامە سەرژمێریەکان ئاماژە بەوە دەکەن سوید لە ساڵی ١٩٩٠دا ناتوانێت پارێزگاری "بە ڕێژەی لە دایك بوونی ئاسایی" دانیشتوانەکەیەوە بکات. شارستانیەت ئافرەتی گۆڕی بۆ بابەتی سەرسام کردن یان فریودان، بەڵام ئافرەتی بێبەش کرد لە کەسێتیەکەی، کە ئەمە تاکە شتێکە کە شایانی ڕێزو ستایشە. ئەم رەوشەیش لە بەرچاوە بە شێوەیەکی بەردەوام و وای لێهاتووە زیاتر ئەم حاڵەتە دەربکەوێت لە کەرنەڤاڵەکانی هەڵبژاردنی شاجوان یان لە هەندێك پیشەی دیاری کراوی

ئافرەتاندا وەکو "مودیلات". لەم حاڵەتانەدا ئافرەت نەماوەتەوە وەکو کەسێتیەك یان هەتا وەکو کائنێکی مرۆیی، بەڵکو ئەو هێشتا زیاتر نیە لە (ئاژەڵێکی جوان)

شارستانیەت بەشێوەیەکی تایبەتی سوکایەتی کردوە دەربارەی دایکان، فەزڵی پیشەی فرۆشتن یان مۆدیل کاری دەدات بەسەر دایکایەتیدا، "مودیل"، یان بێتە مامۆستا بۆ منداڵی کەسانی تر، یان ببێتە سکرتێرە یان کرێکارێکی پاك کەروە. ئەوە شارستانیەتە رایگەیاند کە دایکایەتی کۆیلەیەتیە، هەروەها پەیمانیدا کە ئافرەتی لێ رزگار بکات. وە شانازی دەکات بە ژمارەی ئەو ئافرەتانەوە کە دابڕێن (دەڵێت رزگارم کردن) لە خێزان و منداڵان، بۆ ئەوەی پەیوەندی بکەن بە تابورەکانی فەرمانبەرانەوە.

بە پێچەوانەوەی ئەم ئاراستەیەوە رۆشنبیری هەمیشە دایك شکۆدار دەکات و کردوویەتە هێما نهێنی و کائینێکی پیرۆز. وە باشترین دروشمی بۆ تایبەت کردوە، وە زۆرترینی کارە موسیقیە خۆش و دڵگیرەکانی بۆ داناوە، هەروەها زۆترین ئەو تابلۆ هونەری و پەیکەرە جوانانەی پێ ناوزەد کردووە. لە کاتێکدا ئازارەکانی دایك بەردەوامن لە جیهانی شارستانیەتدا (بیکاسۆ) تابلۆ هەرە جوانەکەی "دایکایەتی" دەنەخشێنێت و بە بالای شکۆدارکردنی دایکایەتیدا هەڵدەدات کاتێك دەڵێت: "بە نسبەت رۆشنبیرییەوە هێشتا دایك زیندوە".

"خانەی گەورە ساڵان" هاوشان لەگەڵ "خانەی منداڵان"ی بێ بەش کراودا دەڕوات، هەردووکیان پێکەوە ئینتیمایان بۆ هەمان سستەم هەیە، لە حەقیقەتدا هەردوکیان دوو حاڵەتن بۆ هەمان جۆر لە چارەسەرکردنەکان. هەردوو خانەی گەورە ساڵان و خانەی منداڵان لە دایك بوون و مردنی دەست کردمان بەبیر دەهێننەوە. هەردوکیان تێیاندا شوێنی حەسانەوە فەرهەم کراوەو گەرمی و خۆشەویستی تێیاندا لەناوبراوە. هەردوکیان دژ بە خێزانن، هەردوکیشیان دەرئەنجامی رۆڵی گۆڕاوی ئافرەتن لە ژیانی مرۆڤایەتیدا. لە هەردوکیشیاندا سیمایەکی هاوبەش هەیە کە ئەویش ئاوابوونی پەیوەندی باوکایەتییە: لە دایەنگەدا منالانی بێ باوك هەن و، لە خانەی گەورە ساڵانیشدا باوکانی بێ منداڵ. هەردوکیشیان بەرهەمی (قەشەنگی) شارستانیەت و نموونەی بالان لە هەموو تۆبیایەکدا. خێزان و دایکایەتی هەردوکیان ئینتیمایان بۆ چەمکە ئاینییەکە هەیە، بەڵام دایەنگەو بە فەرمانبەرەکانیشەوە ئینتیمایان بۆ چەمکێکی تر هەیە.

پەراوێزەکان:

١–زاراوەی (تۆبیا) لێرەدا بە مانا بنچینەییەکەی بەکارهاتووەو وەکو تێڕوانینێك بۆ سستمی میثالی، بۆ کۆمەڵگەیەکی مرۆیی لەسەر شێوەی کۆمەڵگەیەکی ئاژەڵی کامڵ کە لە شانەکانی هەنگ و حەشارگەی جۆرێك لە کولەو هێلانەی مێرولەدا.. هتد ئەم حاڵەتە دەبینینەوە.

*لە مێژووی فەلسەفەی ئیسلامیدا زاراوەی تۆبیا وەردەگێڕێت بۆ "شاری نمونەیی یان شار خەیاڵ" وەکو لای "فارابی" هەیە، بەڵام وەرگێڕانی زاراوەکە لە Utopia (یۆتۆپیا)وە گۆڕاوە بۆ (تۆبیا) لەبەر دوو هۆ: دانپێدانانی لە کۆمەڵگەی زمانی عەرەبیدا لە "معجم الفلسفي" کە لە قاهیرە لە ساڵی ١٩٨٣ بڵاوبوەتەوە،

دووهەمیشیان لەبەرئەوەی زیاد بۆ کردنی (نموونەیی و خەیاڵی) بۆ زاراوەکە رەنگە ببێتە هۆی شێواندنی فیکر. هەروەها مەبەستمان ئەوەیە کە "میثالیەت" کە دەگەڕێنرێتەوە بۆ کۆمەڵگەی تۆباوی شتێکی گەورە نییە وەکو ئەوەی کە بە زەینی خوێنەردا دێت، میثالیەت لە کلتوری رۆژهەڵاتیماندا شتێکی جوان و خۆشەویستە، بەڵام لە عەقڵی رۆژاوایدا پەیوەستە بە خەیاڵ و مەحاڵەوە، لە کاتێکدا ئێمە میثالیەت گەورە دەکەین لە رەوشت و رەفتارماندا رۆژئاواییەکان لێی رادەکەن، وەگەر پێناسەی شتێکیان کرد بەوەی میثالیە ئەوا مەبەستیانە بڵێن کە ئەو شتە خەیاڵەو مەحاڵە جێبەجێ بکرێت لە واقیعدا (وەرگێڕی–ع).

٢–ئەم دژیەکیە لە نێوان دراماو تۆبیادا دژایەتیەکی تیۆری نیە بە تەنها. لەکاتی (شۆڕشی رۆشنبیری‌دا) شانۆی چینی خەریك بوو بەرەو نەمان بچێت، ئەوەی لەسەر شانۆ نمایش دەکرا هیچ پەیوەندیەکی نەبوو بە دراماوە هەروەها رێگە لەو شانۆگەریانە دەگیرا کەوا نمایشی ژیانی تاکەکەسی یان خێزانی دەکرد. پاڵەوانەکان بە وێنەی بونەوەری کامڵ و بێ خەوش و هەڵە خۆیان نمایش دەکرد. نموونەی ئەم جۆرە شانۆیانە (رەش و سپی) بە دوورو خاڵین لەهەر ململانێکی زاتی و ناوخۆیی.

*نوسەر نموونە لە کۆمارەکەی ئەفلاتونەوە وەردەگرێت رەنگە لەبەر ئەوە بێت کە یەکەم (تۆبیا)یە لە مێژووی فیکری مرۆییدا ناسرابێت (وەرگێڕی–ع).

٣–بڕوانە (ئەفلاتون).

Plato: The Republic, trans. Paul Sharey (London: W. H. Hinneman, ١٩٤٦).

٤–بڕوانە (سیرتوماس مور).

Sir Thomas More: Utopia, treans. Paul Turner (Baltimore: Penguin Books, ١٩٦٥).

٥–بروانە (مارکس و ئینگلز).

Marx and Engels on Maltus: Selections from the writings of Marx and Enggles dealing with the theories of Thomas Robert Maltus.. (London: Laurence and Wishart, ١٩٥٣).

٦–بڕوانە (هیگڵ).

George Wilhelm Friedrich Hegel: Lectures on Philosophy of History.. (London: H. G. Bohn, ١٩٤٤).

٧–بڕوانە (سیرتوماس مور).

Sir Thomas More: Utopia, in Ideal Commonwealths (New York: Kennekat Paress, ١٩٦٨).

وە (توماس کامبانیللا)

Tomaso Campanilla: Civitas solis, in famous Utopia.. (New York: Tudor Publishing Co. ١٩٣٧)

وە (فرانسوا فورییر)

Francois Marie Charles Fourier: The Utopia Vision Selected Texst.. Love and Passionate Attaction.. (Boston: Bacon Paress, ١٩١٧),

وە (روبرت ئوین)

Robert Owen: A New View of Society.. (London: J. M. Dent and Sons, ١٩٢٧).

٨-بڕوانە (فرانسیس بیکون).

Francis Bacon. The Advacement of Learning and New Atlantis (London: Qxford University Press, ١٩٦٦).

٩-بڕوانە (الدوس هکسلی)

Aldous Huxley: Brave New World (London: Chatto and Windus, ١٩٣٢).

١٠-هەمان سەرچاوە.

١١-بڕوانە (توماس هوبز).

Thomas Hobbs: De homine- Man and Citizen.. (Garden City, N.Y.: Anchor Books: ١٩٧٢).

١٢-بڕوانە (هوارد سیلسام)

Haward Selsam et al: Dynamics of Social Change: A Reader in Marixist Social Science, from the writing of Marx, Engles and Lenin (New York: International Publishers, ١٩٧٠).

بەراورد بکە لەگەڵ ئەم دەقەدا کە قسەی تیۆریستێکی یاسایی سۆڤیەتی بەناوبانگە

-لە نێوان هەردوو جەنگە جیهانیەکەدا کە ئەوەیش "یوگین باشوکانیس" دەڵێت: ئەگەر پەیوەندی لە نێوان تاك و چیندا لە پلەیەکی بەرزی ژیان و هێزدا بوو ئەوا وردە وردە سنورەکانی خود نامێنێت، بەو شێوەیە واو لێ دێت بەرژەوەندی چین هاورێك دەبێت لەگەڵ بەرژەوەندی تاکدا، ئیدی لەوێشەوە هیچ بوارێك نامێنێتەوە بۆ قسەکردن لەسەر پابەندبوونە ئەخلاقیەکان و ئەوکات دیاردەی ئەخلاقی هیچ بونێکی نامێنێت.

-بڕوانە "یوگین باشوکانیش"

Eugene Pashakanis, Algemeine Rechtsehre and Marximus (n.p., ١٩٢٩). p. ١٤١.

١٣-دروشمی سوشیالیزم و شیوعیەت چڕکراوەتەوە لە وەزیفەی بەرهەم هێنان و بەکاربردندا: "بەرهەم بهێنە بەپێی توانات و خەرج بکە بە بێی کارەکەت (بە پێی پێداویستی)، یان هاوکێشە بەناوبانگەکەی لینین کە دەڵێت: "شیوعیەت = مارکس + کهرباء".

١٤-بڕوانە (توماس هوبز).

Thomas Hobbs: De cive- Philosophical Rudiments Concerning Government and Society.. (Gardin City, N.Y.: Anchor Books: ١٩٧٧).

١٥-بۆ وێناکردنی ئەو جیاوازیەی لە نێوان کۆمەڵگەو کۆمەڵدا هەیە، سەرنجی خوێنەران بۆ دیاردەیەك رادەکێشین لە ئەمریکاو ئەویش ئەو شەپۆلە جۆربەجۆرە رەگەزی و فرە رۆشنبیریەیە کەوا لە ئەمریکادا بڵاوبوەتەوە، قوڵترین پاڵنەریش بۆی وەکو "ڤکتور تیرنر" دەڵێت: بریتیە لە گەڕان بە دووی کۆمەڵ و پێویستی بوون بۆ کۆبوونێکی ئۆرگانی، یان وەکو تیرنر ناوی دەبات بە (Communitas) پێناسەیەی دەکات کە: "کۆمەڵێکە گەشەیەکی زاتی و خۆیی هەیە، کە دژ بە رێکخستن و دژ بە مادەیە. "پێکەوەیی" یان بوونی کۆمەڵی لە تایبەتمەندیەکانی ئایین و ئەدەب و دراماو هونەرە جوانەکانە، دەتوانین شوێنەوارە قوڵەکانی ئەمەش لە ئەخلاق و یاساکان و پەیوەندیەکاندا بدۆزینەوە، هەتا لە ئابوریشدا، بڕوانە "ڤکتور تیرنر".

Victor Turner: Dramas, Fields, and Mitaphors Symbolic Action in Human Society (Ithace, NY: Cornel University Press, ١٩٧٤).

هەروەها سکرتێری پەیمانگای "سیمثونیان" لە رونکردنەوەیەکیدا دەڵێت "هیچ رێو شوێنێکی سەرکەوتوو نی‌یە بیگرێتەبەر بۆ روبەڕوبونەوەی رۆشنبیری جەماوەری بێجگە لە فیستیڤاڵەکانی هونەرە میللی‌یەکان کە پارێزگاری مانەوەی پێکهاتەی فرە رۆشنبیری و تیاشیدا ئەو هەمە رەنگییە جوان و سەرسوڕمێنەر دەکات. ئەم جۆرە فیستیڤالانە هەوڵی دۆزینەوەی کۆمەڵەکان و ئۆرگانیزەکردنەوەیان دەدات. ئەم دەستە و کۆمەڵانە دادەنرێت بە چەند پاڵپشتیەکی بەهێز دژ بە دێوزمەی دەوڵەتە گەروەکان و دامەزراوە گەورەکان"، بڕوانە "سیدی دیلون".

Sidney Dellon Ripley: The Sacred Grove: Essays on Museums (New York: Simon & Schuster, ١٩٦٩).

وا دیارە پێویست بوو گەیشتنە ئاستی ئەمەریکی لە پەرەسەندن بۆ زانینی رادەی پەیوەندی لە نێوان کۆمەڵگەو کۆمەڵدا وە بۆ ئەوەی تێبگەین کە پەرەسەندنی کۆمەڵگە نابێتە هۆی (کۆمەڵ)ی بوونی لەو جۆرە بەڵکو دوردەکەوێتەوە لێی. ئەو بزوتنەوە جەماوەریە بۆ گەڕان بە شوێن رەگ و ریشەکانی تاکدا، وەکو "الیکس هیلی" لە رۆمانەکەیدا (الجذور) باسی لێوە دەکات، هەروەها زیندوکردنەوەی نەرتیەکان و هونەرە میللی‌یەکان بە شێوەیەکی هەڵەشانە سەری هەڵدا لە شەستەکاندا بە پشتگیری کردنی لە لایەن سەرکردەکانیەوە کە توانیان وا لە دەسەڵاتداران بکەن یاسایەك دەربکەن بۆ هاندانی هەمەجۆری رەگەزی.

١٦-بڕوانە (ادم سمیث).

Adam Smith: The Theory of Moral Sentiments (New York: Garland Publishers, ١٩٧١).

١٧-بڕوانە (توماسو کامبانیللا)

Tomasso Campanella: Civitas Solis..

١٨-بڕوانە (فیودور دستویفسکی).

Feoder Dostoevsky: (Collections of Treatises) Vol. ٣.. (The Humilated and the Insulted (Moscow: Goc Iza vo choodoj, ١٩٥٦).

١٩-بڕوانە (ارنست بلوك)

Ernest Block: Natural Lew and Human Dignity (Beogred: n. p. ١٩٧٧), p,٧.

٢٠-ئاینەکان هاوڕان لەگەڵ زانستی فەلەك ناس کۆندا کە وای داناوە زەوی (و مرۆڤ) سەنتەری گەردونن، لێرەوە دوژمنایەتی بەردەوامی کەنیسە بۆ (کوبر نیکوس) لەوێوە بوو کە ئەو تیۆرەی هێنابووی دژ بەم بڕوایە بوو.

٢١-پێویستە لێرەدا ئەوە بهێنینەوە یاد کە نموونەی کۆمەڵایەتی باڵا لای ئەبیکۆر ئازادی نی‌یە بەڵکو ئاشتیە.

٢٢-بڕوانە (رودلف ڤیرشو).

Rudolf Luduig Karl Virchow: Disease, Life, and Man.. trans.. (Stanford, Stanford University Press, ١٩٥٨).

٢٣-بڕوانە: قورئان، سورة البقرة، الآیة (٣٦).

٢٤–شارەزایی و ئەزموونەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن ئەو کۆمەڵگایانەی بە ئەزموونی یەکتاپەرستیدا نەچوون باشتر لە بارن بۆ بەرپاکردنی تۆبیا تێیاندا، لەو روەوە ئاسانە سەپاندنی گوێڕایەڵی هاوشێوەکردن و یاری کردن بە مرۆڤ، وە پەرستنی سەرکردەکان و، مەشق کردن، کە ئەمانەیش کۆمەڵە پێوەرێکن بێ بوونیان تۆبیا مەحاڵە.

٢٥–لە دەستووری یەکێتی سۆڤێتدا ١٩٧٧ (هەرەوەزی) جێگەی خێزان دەگرێتەوە.

٢٦–بڕوانە (فردریك ئینگلز)

Friedrich Engles: The origin of The Family..

٢٧–تۆبیا رەتی خۆشەویستی دەکاتەوە لەبەرئەوەی پەیوەندیەکی کەسیە نەك پەیوەندیەکی کۆمەڵایەتی.. وە یەکێك لە ئامانجەکانی "شۆڕشی رۆشنبیری" لە چین – کە ئەمەیش گەورەترین هەوڵە هەتا ئێستا بۆ گەیشتن بە تۆبیا– دوبارە فێرکردنەوەی لاوان بۆ رەت کردنەوەی خۆشەویستی بەو پێیەی کە "ئاراستەیەکی بورجوازیانەیە"، بەڵکو تەنها رێ بە خۆشەویستی دەدرێت ئەگەر هات و ئەو خۆشەویستە بۆ نیشتمان و سوشیالیزم و سەرۆك (ماوتسی تۆنگ) بوو، بەڵام خۆشەویستی لە ئەسڵە سروشتیەکەیدا ئەوا "گژوگیای ژەهراویە" لە پاشماوەکانی کۆمەڵگەی بەسەرچووە پێویستە لەناوببرێت. هەتا لە ئەدەبیشدا خۆشەویستی لە نێوان پیاوژندا مەسەلەیەکی یاساغ کراو بوو بۆ ماوەیەکی دورو درێژ، ئەو کتێبانەی کە باسی لەو بابەتانە دەکرد لە بازاڕدا دەکێشرایەوەو نەدەهێڵرا بفرۆشرێت. بەڵام پاشان مردنی "ماوتسی تۆنگ" رۆمانەکانی تۆلستۆی" "من کارنینام" لە کتێب فرۆشیەکاندا بە دەرکەوتەوەو، ئەو کەسانەی دەوەستان لە ریزدا بۆ کڕینی زۆرجار ریزەکە درێژیەکەی دەگەیشتە سەد مەتر.

٢٨–بڕوانە: (ئینگلز).

Engles: Introduction to the ١٨٨٤ ed. of his Origin of the Family..

٢٩–هەمان سەرچاوە.

٣٠–چاوپێکەوتنێك لەگەڵ "سیمون دی بوڤوار" لە گۆڤاری New York Magazine Saturday Review,

٣١–لە سەرژمێری خێزانیدا سەبارەت بەو حاڵەتە (نزیکەی ٥ لە هەر ١٠٠٠ کەسێك)، بۆ ئەمەیش سویسراو سوید لە خوارەوە پلەکانی ئاستی جیهانیەوە دەوەستن.

٣٢–هەروەها بە رێژەی ٤١,١٪ تەلاق لە نێوان هەر دە هەزار کەس لە دانیشتواندا، بۆ ئەمەیش سویسرا لەسەروی لیستەکەوە دێت لە نێوان دەوڵەتانی ئەوروپادا "ئەم رێژانە لە سەرژمێریەکانی حکومەتەوە وەرگیراون ساڵی (١٩٧٦).

٣٣–راپۆرت "ب. جازو" لە کۆنگرەی نێودەوڵەتی کە لە ساڵی ١٩٦٠ لە (بۆن) گیرا.

*رەنگە هێنانەوەی نموونەی (یەکێتی سۆڤیەت) لە لایەن نوسەرەوە بۆکاتی خۆی کە ئەم کتێبەی نوسیوە گرنگی تایبەتی و کاریگەری خۆی هەبووبێت، چونکە سەردەمی نوسینی ئەم کتێبە دەگەڕێتەوە بۆ هەمان ئەو سەردەمە. بەڵام بە نسبەت ئێمەوە کە ئێستا دەیخوێنینەوە ئەوا دەکرێت وەکو فاکتەرەکانی داڕمینی ئەو سستەمە شمولی و زەبەلاحە سەیری بکەین. (وەرگێڕی کوردی).

*لێرەدا مەبەست لە شارستانیەت (Civllization) ئەو مەفهومەیە کە لە جەوهەریدا دەسوڕێتەوە بە دەوری شێوازی ژیانی شارداو هەموو ئەو شتانەیش کە ئەو جۆرە شێوازی ژیانە پەرچی دەکاتەوە لە بەهاو رەفتارو سستەم و دامودەزگاکان و هتد.. ئاراستەی وەرگیرانی چەمکی (Civllization) بۆ وشەی (الحضارة) لە زمانی

عەرەبیدا بە بڵاوترین ئاراستە دادەنرێت لەو وەرگێڕان و نوسینە عەرەبیانەی کە لە سەرەتای نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمەوە نوسراون. بۆ دڵنیا بونەوەیش لەوە دەتوانیت بڕوانیتە کتێبی (الحضارة– الثقافة– المدنية) لە نوسینی (نصر محمد عارف) لە هەمان کتێبدا لە لاپەڕە (٦٧)دا هاتووە کە: (هەموو فەرهەنگەکانی زمان کە لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمدا نوسراون وشەی (Civilization) وەرگێڕاوە بۆ وشەی (الحضارة) عەرەبی، ئەمەیش بەوپێیەی کە (حضارة) بریتیە لە کۆی ئەو دیاریدە کۆمەڵایەتیانەی کەوا مۆرکێکی مادی و زانستی و هونەری و تەکنیکی یان لە کۆمەڵگەدا وەرگرتووە، وە نمایشی قۆناغێکی (راقی) کەشخە دەکات لە پەرەسەندنی مرۆییدا.. بۆیە منیش پێم وابوو وشەی (شارستانیەت) لەو ڕووەوە هەمان هاو واتای وشەی (حضارة)ی عەرەبی و (Civilization) ئینگلیزیە بە پشت بەستن بەو بۆچوونانەی سەرەوەیش لە وەرگێڕانی ئەم کتێبەی (بیگۆڤیچ)دا "الاسلام بين الشرق و الغرب" لە هەموو شوێنکدا لە بری وشەی (حضارة) شارستانیەتم بەکارهێناوە.

هەروەها بۆ زیاتر پاڵپشت کردنی ئەم بۆچونەش لێرەدا ئەو رایەی (سلامه موسى)یش لە کتێبی: (الثقافة و الحضارة، القاهرة مجلة الهلال، ديسمبری، ١٩٢٧ م/ لاپەرە ١٧١ دەهێنمەوە) کە دەڵێت: (شارستانیەت مادەیەکی هەست پێ کراوە لە ئامێرێکدا کە دادەهێنرێت یان بینایەك کە دروست دەکرێت یان سستمی حکومەتێك کە مومارەسە دەکرێت، وە ئاینێك کە دروشم و رێو رەسم و نەریتی و دام و دەزگای خۆی هەیە، بەو پێیە شارستانیەت لایەنی پراکتیکی و هەستی و درەکی و مادی شتەکان دەگرێتەوە). لێرەیشدا تێبینی ئەوە دەکرێت کەوا (سلامه موسى) لەمەدا شوێن پێی قوتابخانەی ئەڵمانی هەڵگرتووە کە پێی وایە (Culture) پەیوەستە بە شتە زهنیەکانەوەو (Civillizatiom) یش کە وشەی (حضارة)ی بۆ بەکارهاتووە لە عەرەبیدا پەیوەستە بە شتە مادییەکانەوە. ئەگەر بە وردیش کتێبەکەی (بیگۆڤیچ) بیخوێنیتەوە ئەوا ئەویش لە وشەی (حضارة) هەمان ئەم چەمکەی مەبەستەو تارادەیەکی زۆریش دەتوانین بیبەستینەوە بە وشەی (شارستانیەت)ی کوردیەوە، چونکە ئەگەر وشەی (شارستان–یەت) بە وشەیەکی داڕێژراو دابنرێت ئەوا وشەی (شارستان) لە کوردی و فارسی دا هەر بە مانای (شار) دێت و پاشکۆکەیشی لە هەموو حاڵەتێکدا تەعبیرە لە شێوازو چۆنیەتی ژیانی (شار)، واتە (چۆنیەتی ژیانی شار) یان (چۆنیەتی ژیان لە شاردا) ئەگەر ئەو وشەیەش بە لێکدراو دابنرێت ئەوا لەو حاڵەتەیشدا هەر هەمان مەفهوم دەگەیەنێت (وەرگێڕی کوردی).

*سترومیلین (١٨٨٧–١٩٧٤) ئەکادیمیەکی سۆڤیەتی لە گەورە پیاوانی حکومەتی سۆڤیەت بوو بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ.

٣٤–ئەم بەیاننامانە وەرگیراون لە پەیمانگای فیدراڵیەوە بۆ سەرژمێری لە (ڤسبادن).

◆ بەشی یەکەم و دووەمی وەرگێڕدراوی ئەم کتێبە (الأسلام بين الشرق والغرب) بەشێوەی کتێب بڵاوبۆتەوە، تێکڕای ئەم بەشەش (بەشی سێیەم) خوا یار بێت لەداهاتوودا بەتەواوەتی بڵاودەبێتەوە.